[2018] 11 ਐਸ.ਸੀ.ਆਰ. 175

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ

ਬਨਾਮ

ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

(ਸਿਵਲ ਅਪੀਲ ਨੰ. 2010 ਦਾ 10866-10867)

27 ਸਤੰਬਰ, 2018

[ਦੀਪਕ ਮਿਸਰਾ, ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ, ਆਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ ਅਤੇ ਐਸ ਅਬਦੁਲ ਨਜ਼ੀਰ, ਜੇ. ਜੇ.]

ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਹਵਾਲਾ: ਕੀ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ [1994] ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ - ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ, ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। - ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ: ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਰਾਏ (ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ. [ਆਪਣੇ ਲਈ ਅਤੇ ਦੀਪਕ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਲਈ।]) ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮਸਜਿਦ, ਜਿਸ ਨੂੰ 1993 ਦੇ ਐਕਟ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਸੀ-ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਥਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਆਰਟੀਕਲ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਆਰਟੀਕਲ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ" ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ - ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ-(ਪਰ ਐਸ ਅਬਦੁਲ ਨਜ਼ੀਰ, ਜੇ.) (ਅਸਹਿਮਤ) ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ - ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ/ਜਾਂ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਟੈਸਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਜੋਂ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ - ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ

ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਤ ਘੋਸ਼ਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ - ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਸਵਾਲ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏਃ (ਏ) ਕੀ ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਠ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਬੀ) ਕੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਟੈਸਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟਤਾ ਦੋਵੇਂ ਹੈ। (ਸੀ) ਕੀ ਆਰਟੀਕਲ 25, ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ? (ਡੀ) ਕੀ ਅਨੁਛੇਦ 15,25 ਅਤੇ 26 (ਅਨੁਛੇਦ 14 ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ? - ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ - ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ-ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26-ਅਯੁੱਧਿਆ ਐਕਟ, 1993 ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ।

ਅਯੁੱਧਿਆ ਐਕਟ, 1993 ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖੇਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ-ਨਿਆਂਇਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮੁੱਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁੱਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਦੇ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਿਆਂਇਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ।

ਹੋਰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾਃ

ਆਯੋਜਿਤ:

ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੇ. (ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੀਪਕ ਮਿਸ਼ਰਾ ਲਈ)

1. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ "ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ" ਬਿਆਨ ਇੱਕ ਬਿਆਨ ਸੀ ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਅਤੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਹਰ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਵਾਂਗ ਮਸਜਿਦ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰੋ। ਸਜ਼ਾ "ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ" ਅਗਲੇ ਵਾਕ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ "ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ" ਜੋ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਕਤ ਸਜ਼ਾ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। [ਪਾਰਸ 54,56,58,59] [215- ਜੀ-ਐਚ; 216 ਏ-ਬੀ, ਜੀ-ਐਚ; 217-ਏ, ਸੀ-ਡੀ]

2. "ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ" ਅਤੇ "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ"।

2.1 ਨੰਬਰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਇੰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਥਾਨ ਦਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਟੀਕਲ 25 ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਸਥਾਨ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਧਾਰਾ 25 ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਇੱਕ ਅਪਵਾਦ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਮ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਚਰਚ, ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਰਗੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਅਪਵਾਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਸਥਾਨ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਕੋਈ ਅਪਵਾਦ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਅਪਵਾਦ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 61] [218- ਜੀ-ਐਚ; 219- ਏ-ਬੀ]

2.2 ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦਾ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ': ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ' ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਐਕਟ, 1993 ਅਧੀਨ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ, "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ" ਸਮੀਕਰਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਅਤੇ ਅਪੀਲਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਗੁਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 62] [219-ਡੀ-ਈ]

3. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮੁੱਦੇ ਅਯੁੱਧਿਆ ਐਕਟ, 1993 ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖੇਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਸਨ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁੱਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਐਕਟ, 1993 ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਉਪ-ਧਾਰਾ (3) ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲੰਬਿਤ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 1993 ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸੰਦਰਭ ਨੰਬਰ 1 ਦੀ ਵੀ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮੁੱਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁੱਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਿਆਂਇਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲੰਬਿਤ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਅਤੇ ਆਰਟੀਕਲ 32 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦਾਇਰ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਮੁਢਲੇ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ 'ਤੇ ਹੀ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਘੱਟ ਹੋਏ ਹਨ ਜਾਂ ਬਚੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਨੰ. 1993 ਦਾ 1, ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਆਰਡੀਨੈਸ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 (3) ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਸਿਰਫ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਜਦੋਂ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 72,75] [225-ਬੀ-ਸੀ; 226-ਐਫ.ਐਚ. 227-ਏ.]

ਅਹਿਮਦ ਆਦਮ ਸੈਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਇਨਾਇਤੁੱਲਾ ਮੇਖਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ (1964) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 647; ਗੁਲਾਬਚੰਦ ਛੋਟਾਲਾਲ ਪਾਰਿਖ ਬਨਾਮ ਗੁਜਰਾਤ ਰਾਜ ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1965 ਐਸ. ਸੀ. 1153: [1965] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 547; ਦਰਿਆਓ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਯੂ. ਪੀ. ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1961 ਐਸ. ਸੀ. 1457: [1962] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 574; ਸ਼ਿਓਦਨ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਦਰਿਆਓ ਕੁੰਵਰ ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1966 ਐਸ. ਸੀ. 1332: [1966] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 300; ਸੱਜਣਸ਼ਿਨ ਸਈਦ ਬਨਾਮ ਮੂਸਾ ਦਾਦਾਭਾਈ ਉਮਰ (2000) 3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 350: [2000] 1 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1095; ਮਹਿਲਾ ਬਜਰੰਗੀ (ਮ੍ਰਿਤਕ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਬਦਰੀਬਾਈ, ਜਗਨਨਾਥ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ (2003) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 464: [2002] 5 ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 557; ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਅਦਰਜ਼ ਬਨਾਮ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ (1994) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 265-ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

4. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 145 (3) ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜਾਂ ਧਾਰਾ 143 ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਵਾਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਹੋਵੇਗੀ। ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ 'ਤੇ, ਅਪੀਲ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਜੱਜ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ:ਅਦਾਲਤ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਪੀਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ; ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਅਪੀਲ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਟੀਕਲ 145 (3) ਦੇ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ' ਤੇ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਬੈਂਚ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਕੇਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। [ਪਾਰਸ 98-100][237-ਈ ਐਫ; 238- ਏ-ਸੀ]

ਸ਼ਾਇਰਾ ਬਾਨੋ ਆਦਿ। ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ। (2017) 9 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 1: [2017] 7 ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 797; ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਇੰਡਸਟਰੀਜ਼ ਲਿਮਟਿਡ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ (1995) 5 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 338: [1995] 2 ਪੂਰਕ ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 287; ਖੰਡੇਲਵਾਲ ਮੈਟਲ ਐਂਡ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਰਕਸ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ (1985) 3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 620: [1985] 1 ਪੂਰਕ ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 750; ਐੱਸ. ਐੱਸ. ਰਾਠੌਰ ਬਨਾਮ ਐੱਮ. ਪੀ. ਰਾਜ (1988) ਪੂਰਕ ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 522; ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਗੋਇਲ ਵੇਰਸ ਮਿਉਂਸਪਲ ਬੋਰਡ, ਕਾਨਪੁਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਵਾ 1958 ਐਸ. ਸੀ. 1036: [1959] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1148; ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ (1996) 7 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 577: [1995] 5 ਪੂਰਕ ਐੱਸਸੀਆਰ 367; ਬਾਲਾਸਰੀਆ ਕੰਸਟਰੱਕਸ਼ਨ (ਪੀ) ਲਿਮਟਿਡ ਬਨਾਮ ਹਨੂੰਮਾਨ ਸੇਵਾ ਟਰੱਸਟ ਅਤੇ ਹੋਰ (2006) 5 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 662; ਅੱਚਨ ਰਿਜ਼ਵੀ (I) ਬਨਾਮ ਯੂ. ਪੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜ (1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 751; ਅੱਚਨ ਰਿਜ਼ਵੀ (II) ਬਨਾਮ ਸਟੇਟ ਆਫ਼ ਯੂ.ਪੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ (1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 752; ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਉਰਫ ਭੂਰੇ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਅਦਰਜ਼ (2003) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 576; ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਉਰਫ ਭੂਰੇ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਅਦਰਜ਼ (2003) 4 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 1: [2003] 3 ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 143; ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਾਂਤੀਲਾਲ ਗੋਸਾਲੀਆ ਬਨਾਮ ਗੰਗਾਧਰ ਅਤੇ ਹੋਰ (1980) ਸਪੋਟ. ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 340; ਰਾਮ ਜੇਠਮਲਾਨੀ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ (1984) 3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 696: [1984] 3 ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 926; ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ (1989) 2 ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 504; ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਬਨਾਮ ਐੱਮ. ਗੋਪਾਲਕ੍ਰਿਸ਼ਨਈਆ (1995) ਪੂਰਕ 4

ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 81; ਦਿੱਲੀ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਡੀ. ਟੀ. ਸੀ. ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਹੋਰ (1991) ਪੂਰਕ 1 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 600: [1990] 1 ਪੂਰਕ ਐੱਸਸੀਆਰ 142; ਸੈਂਟਰਲ ਇਨਲੈਂਡ ਵਾਟਰ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਬਰੋਜੋ ਨਾਥ ਗਾਂਗੁਲੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ (1986) 3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 156: [1986] 2 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 278; ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਬੈਂਕ ਬਨਾਮ ਪ੍ਰਭਾ ਡੀ. ਨਾਇਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ (2002) 10 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 686; ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, (2008) 17 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 650; ਭਾਰਤੀ ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਚਾਰ ਨਿਗਮ ਲਿਮਟਿਡ (2014) 3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 304; ਸਕਿਓਰਿਟੀਜ਼ ਐਂਡ ਐਕਸਚੇਂਜ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਬਨਾਮ ਸਹਾਰਾ ਇੰਡੀਆ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ ਅਤੇ ਹੋਰ (2014) 8 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 751; ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ ਬਨਾਮ ਗੁਲਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਮਹਾਜਨ ਅਤੇ ਹੋਰ (2014) 12 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 618: [2014] 8 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 930; ਵਿਵੇਕ ਨਾਰਾਇਣ ਸ਼ਰਮਾ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ (2017) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 388: [2016] 7 ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 798-ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਅਬਦੁਲ ਰਹੀਮ ਇਸਮਾਈਲ ਸੀ. ਰਹੀਮਤੂਲਾ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1959 ਐਸ. ਸੀ. 1315: [1960] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 285; ਇਬਰਾਹਿਮ ਵਜ਼ੀਰ ਮਾਵਤ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਵਾ 1954 ਐਸਸੀ 229: [1954] ਐਸਸੀਆਰ 933; ਭਗਵਾਨ ਸਵਰੂਪ ਲਾਲ ਬਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1965 ਐਸ. ਸੀ. 682: [1964] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 378; ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼ (ਪੀ. ਯੂ. ਸੀ. ਐਲ.) ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ (2003) 4 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 399: [2003] 2 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1136; ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਬਨਾਮ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਰਿਫਾਰਮਜ਼ ਐਂਡ ਅਨਦਰ (2002) 5 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 294-(ਇੱਕ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਫੈਸਲਾ) ਦਾਊਦ ਬੋਹਰਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ (2005) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 673; 26.03.2018 ਡਬਲਯੂ. ਪੀ. (ਸੀ) ਨੰ. 2018 ਦਾ 222-ਸਮੀਨਾ ਬੇਗਮ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਸੰਘ-ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

5.1 ਪੇਸ਼ ਇੱਕ ਕੇਸ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਮਿਤੀ 30.09.2010 ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਚਾਰ ਮੂਲ ਮੁਕੱਦਮੇ, ਜੋ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ. ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਹੱਕ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਚਾਰ ਸਿਵਲ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿਵਲ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮੁੱਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਤੁਰੰਤ ਅਪੀਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 112] [245-ਈ-ਐਚ]

5.2 ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਭੂਮੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਾ ਤਾਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂਆਂ ਸਨ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 119,120] [248-ਸੀ-ਡੀ]

ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ (1994) 6 ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 360: [1994] 5 ਪੂਰਕ ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1; ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਦਾਨ, ਮਦਰਾਸ ਬਨਾਮ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਟ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਲਕਸ਼ਮਿੰਦਰ ਤੀਰਥ ਸਵਾਮੀਅਰ, [1954] ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1005; ਕਵਿਨ ਬਨਾਮ ਲੀਥਮ 1901 ਏ. ਸੀ. 495; ਸਰਵ ਸ਼੍ਰਮਿਕ ਸੰਗਠਨ (ਕੇ. ਵੀ.) ਮੁੰਬਈ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ (2008) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 494: [2007] 12 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 645; ਇਸਲਾਮਿਕ ਅਕੈਡਮੀ ਆਫ਼ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਕਰਨਾਟਕ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ (2003) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 697: [2003] 2 ਵਾਧੂ. ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 474; ਕੇਂਦਰੀ ਆਬਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਦਿੱਲੀ ਬਨਾਮ ਅਲਾਈਡ ਏਅਰ-ਕੰਡੀਸ਼ਨਿੰਗ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਰੈਜੀ. (2006) 7 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 735: [2006] 6 ਪੂਰਕ ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 41; ਰਤਿਲਾਲ ਪਨਾਚੰਦ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1954 ਐਸ. ਸੀ. 388: [1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1035; ਸ਼੍ਰੀ ਜਗਨਨਾਥ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦਾਸ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਉੜੀਸਾ ਰਾਜ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1954 ਐਸ. ਸੀ. 400: [1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1046; ਸ਼੍ਰੀ ਵੈਂਕਟਾਰਮਨ ਦੇਵਰੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਵਾ 1958 ਐਸਸੀ 255: [1958] ਐਸਸੀਆਰ 895; ਮੁਹੰਮਦ. ਹਨੀਫ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1958 ਐਸ. ਸੀ. 731: [1959] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 629; ਸਰਦਾਰ ਸੈਦਨਾ ਤਾਹਿਰ ਸੈਫੁਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1962 ਐਸ. ਸੀ. 853: [1962] ਸਪੱਲ। ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 496; ਟਿਕਾਇਤ ਸ਼੍ਰੀ ਗੋਵਿੰਦ ਲਾਲਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਦਿ। ਬਨਾਮ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਵਾ 1963 ਐਸ. ਸੀ. 1638: [1964] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 561-ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪਰ ਐਸ ਅਬਦੁਲ ਨਜ਼ੀਰ, ਜੇ. (ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਹਿਮਤੀ)

1.1 ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਂਚ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ" ਵਿਆਪਕ ਜਾਂਚ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 19,21] [258-ਸੀ-ਡੀ; 259-ਏ]

ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦਾ ਸ਼੍ਰੀ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਵਰ, ਵਾਰਾਣਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਯੂ. ਪੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜ (1997) 4 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 606: [1997] 2 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1086-ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

1.2 ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵਿਵਾਦਿਤ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ/ਜਾਂ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਟੈਸਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਜੋਂ ਵੀ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਤ ਘੋਸ਼ਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 14 ਤੋਂ 18 ਅਤੇ 20 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹੋਰ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 27] [270-ਜੀ-ਐਚ; 270-ਏ]

ਸਮੀਨਾ ਬੇਗਮ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਡਬਲਯੂ. ਪੀ. (ਸੀ) ਨੰ. 2018 ਦਾ 222; ਜਯੋਤੀ ਜਾਗਰਣ ਮੰਡਲ ਬਨਾਮ ਐਨ. ਡੀ. ਐਮ. ਸੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ [ਸਿਵਲ ਅਪੀਲ ਨੰ. 2018 ਦਾ 5820]; ਸੁਨੀਤਾ ਤਿਵਾੜੀ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ [ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ (ਸਿਵਲ) ਨੰ. 2017 ਦੇ 286]-'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ.

2. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈਃ (ਏ) ਕੀ ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਠ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਂਚ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? (ਬੀ) ਕੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਟੈਸਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਦੋਵੇਂ ਹੈ? (ਸੀ) ਕੀ ਆਰਟੀਕਲ 25, ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ?

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਅਭਿਆਸ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? (ਡੀ) ਕੀ ਅਨੁਛੇਦ 15,25 ਅਤੇ 26 (ਅਨੁਛੇਦ 14 ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ? [ਪੈਰਾ 32] [293-ਐਫ-ਐਚ; 274 ਏ-ਬੀ]

ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ, ਮਦਰਾਸ ਬਨਾਮ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਟ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਲਕਸ਼ਮਿੰਦਰ ਤੀਰਥ ਸਵਾਮੀਅਰ [1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1005; ਰਤਿਲਾਲ ਪਨਾਚੰਦ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ [1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1035; ਸ਼੍ਰੀ ਵੈਂਕਟਾਰਮਨ ਦੇਵਰੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ [1958] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 895; ਦੁਰਗਾਹ ਕਮੇਟੀ, ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਸਈਦ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ (1962) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 383; ਸਰਦਾਰ ਸਈਦਨਾ ਤਾਹਿਰ ਸੈਫੁਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ (1962) ਸਪਲਿ. ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 496; ਟਿਕਾਇਤ ਸ਼੍ਰੀ ਗੋਵਿੰਦ ਲਾਲਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਦਿ। ਬਨਾਮ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ (1964) ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 561-ਤੇ ਨਿਰਭਰ.

ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ। (1994) 6 ਐਸਸੀਸੀ 360: [1994] 5 ਪੂਰਕ ਐਸਸੀਆਰ 1 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

ਕੇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ

ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ, ਜੇ.

[1994] 5 ਪੂਰਕ ਐਸਸੀਆਰ 1 ਪੈਰਾ 1 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[2003] 3 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ 143 ਪੈਰਾ 7 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1005 ਪੈਰਾ 11 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[1994] 5 ਪੂਰਕ ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1 ਪੈਰਾ 22 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

1901 ਏਸੀ 495 ਪੈਰਾ 22 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[2007] 12 ਐਸਸੀਆਰ 645 ਪੈਰਾ 23 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[2003] 2 ਪੂਰਕ ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 474 ਪੈਰਾ 24 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[2006] 6 ਪੂਰਕ ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 41 ਪੈਰਾ 26 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1005 ਪੈਰਾ 45 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1035 ਪੈਰਾ 48 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1046 ਪੈਰਾ 49 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[1958] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 895 ਪੈਰਾ 49 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

[1959] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 629 ਪੈਰਾ 50 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[1962] ਪੈਰਾ 51 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੂਰਕ ਐਸਸੀਆਰ 496
[1964] ਐਸਸੀਆਰ 561 ਪੈਰਾ 52 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[1964] 2 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 647 ਪੈਰਾ 65 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[1965] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 547 ਪੈਰਾ 66 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[1962] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 574 ਪੈਰਾ 67 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[1966] ਐਸਸੀਆਰ 300 ਪੈਰਾ 68 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[2000] 1 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1095 ਪੈਰਾ 69 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[2002] 5 ਪੈਰਾ 70 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੂਰਕ ਐਸਸੀਆਰ 557
(1994) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 265 ਪੈਰਾ 74 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[1960] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 285 ਪੈਰਾ 100 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 933 ਪੈਰਾ 100 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[1964] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 378 ਪੈਰਾ 101 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[2003] 2 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1136 ਪੈਰਾ 102 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
(2002) 5 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 294 ਪੈਰਾ 102 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
(2005) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 673 ਪੈਰਾ 103 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[2017] 7 ਐਸਸੀਆਰ 797 ਪੈਰਾ 104 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
[1995] 2 ਪੂਰਕ ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 287 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 106
[1985] 1 ਸਪਲਿ. ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 750 ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਪੈਰਾ 106 (
1988) ਪੂਰਕ ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 522 ਲਾਗੂ ਨਾ ਹੋਣ ਯੋਗ ਪੈਰਾ 106
[1959] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1148 ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਪੈਰਾ 106
[1995] 5 ਪੂਰਕ ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 367 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 106
(2006) 5 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 662 ਲਾਗੂ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪੈਰਾ 106
(1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 751 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 106
(1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 752 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 106
(2003) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 576 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 106
[2003] 3 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 143 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 106

[1980] ਪੂਰਕ ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 340 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 107

[1984] 3 ਐਸਸੀਆਰ 926 ਪੈਰਾ 108 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

(1989) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 504 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 109

(1995) 4 ਪੂਰਕ ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 81 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 109

[1990] 1 ਪੂਰਕ ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 142 ਲਾਗੂ ਪੈਰਾ 109

[1986] 2 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 278 ਲਾਗੂ ਪੈਰਾ 109

(2002) 10 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 686 ਲਾਗੂ ਪੈਰਾ 110

(2008) 17 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 650 ਲਾਗੂ ਪੈਰਾ 110

(2014) 3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 304 ਲਾਗੂ ਪੈਰਾ 110

(2014) 8 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 751 ਲਾਗੂ ਪੈਰਾ 110

[2014] 8 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 930 ਲਾਗੂ ਪੈਰਾ 110

[2016] 7 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 798 ਲਾਗੂ ਪੈਰਾ 110

ਐਸ ਅਬਦੁਲ ਨਜ਼ੀਰ ਜੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ
[1994] 5 ਪੈਰਾ 1 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੂਰਕ ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1
[1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1005 ਪੈਰਾ 7 ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
[1954] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1035 ਪੈਰਾ 14 ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
[1958] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 895 ਪੈਰਾ 15 ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
[1962] 1 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 383 ਪੈਰਾ 16 ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
[1962] ਪੂਰਕ ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 496 ਪੈਰਾ 17 ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
[1964] ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 561 ਪੈਰਾ 18 ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
[1997] 2 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1086 ਪੈਰਾ 20 ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਸਿਵਲ ਅਪੀਲ ਨਿਆਂਇਕ ਫੈਸਲਾ: ਸਿਵਲ ਅਪੀਲ ਨੰ. 2010 ਦਾ 10866.10867.

ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਤੇ ਆਦੇਸ਼ ਮਿਤੀ 30.09.2010 ਤੋਂ ਅਲਾਹਾਬਾਦ, ਲਖਨਊ ਬੈਂਚ, ਲਖਨਊ ਵਿੱਚ ਓ. ਓ. ਐਸ. ਨੰ. 4/1989 (1961 ਦਾ ਨਿਯਮਤ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨੰ. 12) ਅਤੇ ਓ. ਓ. ਐਸ. ਨੰ. 5/1989 (1989 ਦਾ ਨਿਯਮਤ ਸੂਟ ਨੰ. 236)

ਸਿਵਲ ਅਪੀਲ ਨੰਬਰ 4768-4771, 2636, 821, 4739, 4905-4908, 2215, 2011 ਦੀ 4740, 2894, 6965, 4192, 5498, 7226, 8096 ਅਤੇ ਡਾਇਰੀ ਨੰਬਰ 22744

2017 ਵਿੱਚ।ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਤੁਸ਼ਾਰ ਮਹਿਤਾ, ਏ. ਐਸ. ਜੀ., ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਪਾਂਡੇ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਐਸ਼ਵਰਿਆ ਭਾਟੀਆ, ਏ. ਏ. ਜੀ., ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ, ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ, ਸੀ. ਐਸ. ਵੈਦਿਆਨਾਥਨ, ਅਮਨ ਸਿਨਹਾ, ਰਾਘਵੇਂਦਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ, ਹਰੀ ਨਾਥ, ਐਸ. ਪੀ. ਸਿੰਘ, ਸੀਨੀਅਰ ਡਾ. ਵਕੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਏਜ਼ਾਜ਼ ਮਕਬੂਲ, ਸ਼ਾਹਿਦ ਨਦੀਮ ਅੰਸਾਰੀ, ਅਵਨੀ ਬਾਂਸਲ, ਸੀ. ਜਾਰਜ ਥਾਮਸ, ਅਕਰੀਤੀ ਚੌਬੇ, ਕੁਰਾਂਤੁਲੇਨ, ਤਾਨਿਆ ਸ਼੍ਰੀ, ਕੁੰਵਰ ਆਦਿਤਿਆ ਸਿੰਘ, ਵਸੀਫ ਰਹਿਮਾਨ ਖਾਨ, ਈਸ਼ਵਰ ਮੋਹੰਤੀ, ਹਮਸਿਨੀ ਸ਼ੰਕਰ, ਜ਼ਰੀਨ ਮਕਬੂਲ, ਪ੍ਰਿਯੰਸ਼ੀ ਜੈਸਵਾਲ, ਜ਼ਫ਼ਰੀਆਬ ਜਿਲਾਨੀ, ਐਸ. ਐਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰੀ, ਪੀ. ਕੇ. ਸਿੰਘ, ਅਦਿਤੀ, ਅਨਿਰੁਧ ਸ਼ਰਮਾ, ਅਮਿਤ ਸ਼ਰਮਾ, ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਣਵ ਕੁਮਾਰ, ਆਸ਼ੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਉਪਾਧਿਆਏ, ਭੁਵਨ ਜਯੰਤ, ਵਾਈ. ਲੋਕੇਸ਼, ਪੀ. ਵੀ. ਯੋਗੇਸ਼ਵਰਨ, ਸਈਦ ਸ਼ਾਹਿਦ ਹੁਸੈਨ ਰਿਜ਼ਵੀ, ਐਮ. ਟੀ. ਖਾਨ, ਐਸ. ਮਨਸੂਰ ਅਲੀ, ਰਿਜ਼ਵੀ ਰਿਜ਼ਵੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਹੰਮਦ, ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਹੰਮਦ, ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਹੰਮਦ, ਮੁਹੰਮਦ ਰਸ਼ੀਦ, ਮੁਹੰਮਦ ਰਸ਼ੀਦ, ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਮਦ, ਮੁਹੰਮਦ ਨਸੀਮ, ਮੁਹੰਮਦ ਨਸੀਮ, ਮੁਹੰਮਦ ਨਸੀਮ, ਮੁਹੰਮਦ ਨਸੀਮ, ਮੁਹੰਮਦ ਨਸੀਮ, ਮੁਹੰਮਦ ਨਸੀਮ, ਮੁਹੰ ਪਰਵੇਜ਼ ਡਬਾਸ, ਉਜ਼ਮੀ ਜਮੀਲ ਹੁਸੈਨ, ਦਾਨੀਸ਼ ਅਹਿਮਦ ਸਈਦ, ਮੁਹੰਮਦ। ਸ਼ਾਕਿਮ, ਮੁਜੀਬੂਦੀਨ ਖਾਨ, ਨਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫਾਰੂਕੀ, ਪੁਲਕਿਤ ਚੰਦਨਾ, ਮਿਲਨ ਲਾਸ੍ਕਰ, ਕਨਿਕਾ ਚੌਹਾਨ, ਹਰਿਸ ਓਸਮਾਨੀ, ਡੀ. ਭਰਤ ਕੁਮਾਰ, ਯਸ਼ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਅੰਕਿਤ ਰਾਜ, ਇੰਦਰਾ ਭੱਖਰ, ਰਾਜੇਸ਼ ਸਿੰਘ, ਵਿਨੀਤ ਪਾਂਡੇ, ਸੰਤੋਸ਼ ਕੁਮਾਰ, ਟੀ. ਭਾਸਕਰ ਗੌਤਮ, ਰੁਚੀ ਕੋਹਲੀ, ਰੰਜਨਾ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਮਮਤਾ ਤਿਵਾੜੀ, ਸੁਕੰਨਿਆ ਬਾਸੂ, ਮੈਸਰਜ਼ ਫੈਕਸ ਮੰਡਲ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਜੈਨ, ਇਰਸ਼ਾਦ ਅਹਿਮਦ, ਆਰ. ਸੀ. ਗੁਬਰੇਲੇ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਰ ਜੈਨ, ਐੱਮ. ਸੀ. ਢੀਂਗਰਾ, ਆਰ. ਬਾਲਾਸੁਬਰਾਮਨੀਅਨ, ਨਲਿਨ ਕੋਹਲੀ, ਪ੍ਰਭਾਸ ਬਜਾਜ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਆਰਤੀ ਸ਼ਰਮਾ, ਬੀ. ਵੀ. ਬਲਰਾਮਦਾਸ, ਕਮਲੇਂਦਰ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਸੰਜੇ ਕੁਮਾਰ ਤਿਆਗੀ, ਰਾਜੀਵ ਕੁਮਾਰ ਦੂਬੇ, ਅਵਿਰਲ ਸਕਸੈਨਾ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਵੈਦਰਤੀ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਪੁਨੀਤ ਜੈਨ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਜੈਨ, ਤਰੁਣਜੀਤ ਵਰਮਾ, ਰਣਜੀਤ ਲਾਲ ਵਰਮਾ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਪ੍ਰੀਲ ਜੈਨ, ਸ਼ੈਲੇਂਦਰ ਸ਼ਰਮਾ, ਰਾਮ ਸੇਵਕ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ, ਮੁਕੇਸ਼ ਵਰਮਾ, ਪਵਨ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ੁਕਲਾ, ਯਸ਼ ਪਾਲ ਢੀਂਗਰਾ, ਰੌਣਕ ਪਾਰੇਖ, ਸੁਧਾਕਰ ਦਿਵੇਦੀ, ਏ. ਦੇਬ ਕੁਮਾਰ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਏ. ਦੀਪਾ, ਅੰਬੁਜ ਓਝਾ, ਵਿਦਿਤ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ, ਸੱਯਦ ਇਮਾਮਾ ਮੇਹਦੀ, ਆਤਿਫ ਸੁਵਰਦੀ, ਤਬਰੇਜ਼ ਅਹਿਮਦ, ਇੱਕ ਸ਼ਮੀਸ ਮੋਹਮੀਸ। ਨੂਰਉੱਲਾ, ਐਮ. ਤੈਯਬ, ਮੁਹੰਮਦ। ਆਮਿਰ ਡਬਾਸ, ਵਿਦਯੋਤਾਮਾ, ਸਾਈ ਦੀਪਕ, ਰਵਿੰਦਰ ਲੋਖੰਡੇ, ਹਰਸ਼ਿਤ ਕੌਸ਼ਿਕ, ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਅਤ੍ਰੇ, ਅਵਧੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਸੁਮਨ, ਪੁਨੀਤ ਸ਼ਿਓਰਾਨ, ਰੀਤਾ ਗੁਪਤਾ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦੀਪਸ਼ਿਖਾ ਭਾਰਤੀ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਸ਼ਾ, ਵਿਕਾਸ ਸਿੰਘ ਜੰਗਰਾ, ਫ਼ੁਜ਼ੈਲ ਅਹਿਮਦ ਅਯੂਬੀ, ਇਬਾਦਤ ਮੁਸ਼ਤਾਕ, ਇਕੋਸਰ ਹੁਸੈਨ, ਭਗਤੀ ਵਰਧਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਰਥਕ ਨਾਇਕ, ਸ਼੍ਰੀਧਰ ਪੋਟਾਰਾਜੂ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਅੰਕਿਤਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੌਤਮ, ਅਮਿਤ ਕੁਮਾਰ ਪਾਠਕ, ਤੁਸ਼ਾਰ ਥਰੇਜਾ, ਸਯੋਜ।

ਮੋਹਨਦਾਸ, ਆਚਾਰੀਆ ਸੰਤੋਸ਼ ਪ੍ਰਸਾਦ ਚੌਰਸੀਆ, ਆਚਾਰੀਆ ਸੰਤੋਸ਼ ਪਾਂਡੇ, ਸੁਚੇਤਾ ਜੋਸ਼ੀ, ਭਾਰਤ ਸੂਦ, ਆਰ. ਕੇ. ਰਾਜਵੰਸ਼ੀ, ਹਰਸ਼ਵਰਧਨ ਸਿੰਘ ਰਾਠੌਰ, ਨਚਿਕੇਤ ਜੋਸ਼ੀ, ਬਰੁਣ ਕੁਮਾਰ ਸਿਨਹਾ, ਬੀਰੇਂਦਰ ਚੌਧਰੀ, ਅਰੁਣ ਕੁਮਾਰ, ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਸਿੰਘ, ਆਦਿੱਤਿਆ ਸ਼ਰਮਾ, ਬੀ. ਕੇ. ਸਤੀਜਾ, ਕਰੁਨੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ੁਕਲਾ, ਵੀਰੇਂਦਰ ਚੌਬੇ, ਅਮਿਤ ਪਵਨ, ਅਵਦੇਸ਼ ਚੌਬੇ, ਵਰਿੰਦਰ ਚੌਬੇ, ਅਵਧੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ, ਗੋਪਾਲ ਝਾਅ, ਸ਼ਾਂਤਨੂੰ, ਅਨਿਲ ਕੁਮਾਰ, ਸੁਕਰੀਤ ਆਰ. ਕਪੂਰ, ਭਵਨੀਸ਼ੰਕਰ ਵੀ. ਗਡਨਿਸ, ਅਸ਼ੋਕ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ, ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਗਡਨਿਸ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਸਵਰੂਪਮਾ ਚਤੁਰਵੇਦੀ, ਬੀ. ਐਨ. ਦੂਬੇ, ਦੇਵਿਕਾ ਗੁਲਾਟੀ, ਗੌਰਵ ਕੁਮਾਰ, ਰੌਬਿਨ ਖੋਖਰ, ਮੁਹੰਮਦ. ਸ਼ਾਹਿਦ ਅਨਵਰ, ਸ਼ਕੀਲ ਅਹਿਮਦ ਸਈਦ, ਮੁਹੰਮਦ। ਇਰਸ਼ਾਦ ਮਨੀਫ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੁੰਦਿਰ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਰਮਨ ਸਿੰਘ, ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲ।

ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ

ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ. (ਆਪਣੇ ਲਈ ਅਤੇ ਦੀਪਕ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ)

1. ਇਹ ਅਪੀਲਾਂ ਅੰਤਿਮ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਲਈ 05.12.2017 ਨੂੰ ਤੈਅ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ, ਅਪੀਲਕਰਤਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ (ਸੀ. ਏ. ਨੰ. 2010 ਦਾ 10866-10867 ਅਤੇ ਸੀ. ਏ. ਨੰ. 2011 ਦਾ 2215) ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ (1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 360 (ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ "ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਕੇਸ" ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ) ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਹਵਾਲਾ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਡਾ. ਧਵਨ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦਲੀਲਾਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ 14.03.2018 ਨੂੰ ਮਾਮਲਾ ਦੁਬਾਰਾ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਡਾ. ਧਵਨ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

2. ਅਸੀਂ ਅਪੀਲਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ, ਸ਼੍ਰੀ ਕੇ. ਪਰਾਸਰਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਸੀ. ਐਸ. ਵੈਦਿਆਨਾਥਨ, ਸਿਵਲ ਅਪੀਲ ਨੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2011 ਦੀ ਧਾਰਾ 4768-4771 ਵਿੱਚ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਸਾਲਿਸਟਰ ਜਨਰਲ ਸ਼੍ਰੀ ਤੁਸ਼ਾਰ ਮਹਿਤਾ ਯੂ. ਪੀ. ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੀ ਪੀ. ਐੱਨ. ਮਿਸ਼ਰਾ, ਸ਼੍ਰੀ ਐੱਸ. ਕੇ. ਜੈਨ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਨੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਨੋਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

3. ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਬੰਧਤ ਦਲੀਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਈਏ, ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਤੱਥ ਕੱਢੇ ਹਨ। ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 5 ਅਤੇ 6 ਵਿੱਚ, ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾਃ

"5. ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ 'ਸੰਖੇਪ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈਃ

"1.1 ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਅਯੁੱਧਿਆ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਫੈਜ਼ਾਬਾਦ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟਾਊਨਸ਼ਿਪ ਹੈ। ਇਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ 1528 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੀਰ ਬਾਕੀ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁੱਝ ਵਰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਿਵਾਦ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

1.2 ਦਸੰਬਰ 1949 ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਤ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀਆਂ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਵਿਵਾਦ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਕੋਡ ਆਫ ਕ੍ਰਿਮੀਨਲ ਪ੍ਰੋਸੀਜ਼ਰ ਦੀ ਧਾਰਾ 145 ਤਹਿਤ ਕੁਰਕ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਸਿਵਲ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਵਲ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਿਮ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਦਸੰਬਰ 1949 ਤੋਂ 6-12-1992 ਤੱਕ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

6. ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਢਾਂਚੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਰਾਮ ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗਤੀ ਫੜ੍ਹ ਲਈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਦਾ ਸਰੋਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਈ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਮੌਜੂਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮੱਗਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਿਸ਼ਵ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ (ਵੀ. ਐੱਚ. ਪੀ.) ਅਤੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਐਕਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ (ਏ. ਆਈ. ਬੀ. ਐੱਮ. ਏ. ਸੀ.) ਦੀ ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ। ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ (ਭਾਜਪਾ) ਦੁਆਰਾ ਜੂਨ 1991 ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਗਠਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮੰਦਰ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪਹਿਲੂ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦਿਤ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਰਗੇ ਕੁਝ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਮੰਦਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

1991 ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਐਕੁਆਇਰ ਕੀਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਮੰਦਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲਿਆ। 6.12-1992 ਤੱਕ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਐਲਾਨ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਲੰਬਿਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਸਮੇਤ ਅਦਾਲਤੀ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸੀ। 6-12-1992 ਨੂੰ ਅਯੁੱਧਿਆ ਤੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਭਾਜਪਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਆਦਿ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਭੀੜ ਨੇ ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ (ਆਰਜੇਐਮ ਬੀਐਮ) ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਗੁੰਬਦ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਪੂਰੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ "ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ" ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਢਾਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਢਾਂਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਬਲਕਿ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਢਾਂਚਾ ਜੋ ਸੁਰੱਖਿਆ ਰਹਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

4. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਸਾਲ 1950 ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਰਕਾਰ ਸਾਲ 1989 ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 9 ਵਿੱਚ, ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

"9 ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਵਾਲਾ ਹੁਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 1950 ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦੋ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ; ਜਨਵਰੀ 1950 ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ, ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅੰਤਰਿਮ ਆਦੇਸ਼ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸੰਬਰ 1949 ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ 1955 ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਿਮ ਆਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। 1-2-1986 ਨੂੰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੱਜ ਨੇ ਵਿਵਾਦਿਤ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਮੰਦਰ ਦੇ ਗਰਭਗ੍ਰਹਿ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗਰਿੱਲ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਤਾਲਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਨ 1959 ਵਿੱਚ ਨਿਰਮੋਹੀ ਅਖਾੜੇ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਤ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਹੱਕ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 1981 ਵਿੱਚ, ਸੁੰਨੀ ਕੇਂਦਰੀ ਵਕਫ਼ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਹੱਕ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਨ 1989 ਵਿੱਚ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਅਗਲੇ ਮਿੱਤਰ ਦੇਵਕੀ ਨੰਦਨ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਵਿਵਾਦਤ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ 1989 ਵਿੱਚ

ਉਪਰੋਕਤ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 14-8-1989 ਨੂੰ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ (ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਦਾ ਅੰਤਿਕਾ-I)। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਦੇ ਪੈਰਾ 1.2 ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

"... ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਵਲ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਿਮ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਦਸੰਬਰ 1949 ਤੋਂ 6-12-1992 ਤੱਕ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

5. 06.12.1992 ਨੂੰ ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 356 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਘੋਸ਼ਣਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 06.12.1992 ਨੂੰ ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿਖੇ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲੰਬਿਤ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਢੁਕਵੇਂ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਇੱਕ ਰਾਮ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਦੋ ਟਰੱਸਟਾਂ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੀ ਰਾਏ ਲੈਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ' ਤੇ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਢਾਂਚਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ 67.703 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਐਕੁਆਇਰ ਕਰਨ ਲਈ 07.01.1993 ਨੂੰ 'ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖੇਤਰ ਐਕੁਆਇਰ ਕਰਨ ਦਾ ਆਰਡੀਨੈਂਸ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਯਾਨੀ 07.01.1993 ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 143 ਤਹਿਤ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਨੰ. 1993 ਦੇ 8 ਨੂੰ ਅਯੁੱਧਿਆ ਐਕਟ, 1993 (ਨੰ. 1993 ਦਾ 33) (ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ "ਐਕਟ, 1993" ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਰਟੀਕਲ 32 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਐਕਟ ਨੰ. 1993 ਦੇ 33. ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਵੀ ਐਕਟ, 1993 ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਆਰਟੀਕਲ 139ਏ ਤਹਿਤ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲੰਬਿਤ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਆਰਟੀਕਲ 32 ਅਤੇ ਆਰਟੀਕਲ 143 ਤਹਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵੱਲੋਂ 1993 ਦੇ ਰੈਫਰੈਂਸ ਨੰਬਰ. 1 ਰਾਹੀਂ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤੇ ਕੇਸਾਂ ਸਬੰਧੀ ਇਕੱਠੇ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ 24.10.1994 ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਰਾਹੀਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਐਕਟ, 1993 ਦੀ ਧਾਰਾ 4 (3) ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਐਕਟ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

6. ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਾਰੇ ਮੁਕੱਦਮੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਪੂਰੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਮੁਹੰਮਦ. ਅਸਲਮ, ਜੋ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਨੇ ਇੱਕ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕਰਕੇ ਐਕਟ, 1993 ਤਹਿਤ ਐਕੁਆਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ 67.703 ਏਕੜ਼ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਰਾਹਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ 13.03.2002 ਨੂੰ ਇੱਕ ਅੰਤਰਿਮ ਆਦੇਸ਼ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਅੰਤਰਿਮ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੈਰਾ 4 ਅਤੇ 5 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨਃ

"4. ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਅਸੀਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਯੁੱਧਿਆ ਐਕਟ, 1993 ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਲਾਟਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ 67.703 ਏਕੜ਼ ਐਕੁਆਇਰ ਕੀਤੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ, ਜੋ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਸ਼ਿਲਾ ਪੂਜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

5. ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਪਰੋਕਤ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਰਤਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

7. ਉਪਰੋਕਤ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 31.03.2003 ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ (2003) 4 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 1 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਸਲਮ ਉਰਫ ਭੂਰੇ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ। ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਜਤਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਉਸ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਮਿਤੀ 13.03.2002 ਦਾ ਹੁਕਮ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 14.03.2002 ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਰਿਟ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ 30.08.2010 ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੂਲ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਦਈਆਂ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਪੀਲਾਂ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

8. ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੇ ਅਪੀਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਇਹ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ

ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਕੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੁਕਮ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਉਪਰੋਕਤ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

9. ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 78 ਅਤੇ 82 ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਪੈਰਾ 78 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾਃ

"78. ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

10. ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਿਰੀਖਣ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

"ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।"

11. ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਂਚ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਪੈਰਾ 78 ਅਤੇ 82 ਵਿੱਚ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਧਵਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਤ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ, ਮਦਰਾਸ ਬਨਾਮ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ੀਰੂਰ ਮੱਟ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਲਕਸ਼ਮਿੰਦਰ ਤੀਰਥ ਸਵਾਮੀਅਰ, 1954 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1005 ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤਾਕਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਕੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਖੰਡਤਾ ਦਾ ਟੈਸਟ ਜ਼ਰੂਰੀਤਾ ਟੈਸਟ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਤਰ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਾਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਅੱਗੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਵੱਲ ਲਿਜਾਇਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਸਮਾਈਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਧਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੋਟਸ 'ਫਾਰ ਰੈਫਰੈਂਸ ਟੂ ਏ ਲਾਰਜਰ ਬੈਂਚ' ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਸ਼ੱਕੀ ਪਹਿਲੂ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੱਕ ਸੰਖੇਪ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈਃ

(i) ਸੂਟ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(ii) ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ, ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਸੱਤਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਦੀ ਸੂਚੀ III ਅਤੇ ਐਂਟਰੀ 42 ਵਿੱਚ ਲੱਭੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।

(iii) 'ਵੈਸਟ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ (ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਸਮੇਤ) ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡਦੀ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਹਵਾਲਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

(iv) ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 (2) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, 1949 ਤੋਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

(v) ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

12. ਡਾ. ਧਵਨ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਸ਼੍ਰੀ ਕੇ. ਪਰਾਸਰਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਅਪੀਲਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ' ਤੇ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਨਾਮਜ਼ਦ ਧਿਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨਤਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ। ਮੁਸਲਿਮ ਜਨਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ, ਧਾਰਾ 11 ਸਿਵਲ ਪ੍ਰੋਸੀਜ਼ਰ ਕੋਡ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਧਾਰਾ 11 ਸੀ. ਪੀ. ਸੀ. ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ VI ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਮਜ਼ਦ ਧਿਰ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰੈੱਸ ਜੂਡੀਕਾਟਾ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਈਓ-ਨਾਮਜ਼ਦ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹਨ

ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਉਕਤ ਫੈਸਲੇ' ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਦੀ ਕਵਾਇਦ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਫੈਸਲਾ ਮੌਜੂਦਾ ਅਪੀਲਕਰਤਾਵਾਂ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ "ਅਯੁੱਧਿਆ ਜਨਮਸਥਾਨ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ" ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਅੰਤਮਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਅਪੀਲਕਰਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁਨਰ-ਦਲੀਲ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਉਕਤ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉਕਤ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 141 ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਐਲਾਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

13. ਸ੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨੂੰ ਐਕਟ, 1993 ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੌਜੂਦ ਹਰ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਤਰਕ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਧਰਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਉੱਘੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ।

14. ਸ੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੀ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ/ਅਭਿਆਸ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਅਯੁੱਧਿਆ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਯੁੱਧਿਆ ਦਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਉੱਥੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੋਵਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਿੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ, ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ

ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ, ਨੇ ਅਪੀਲਕਰਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

15. ਸ਼੍ਰੀ ਸੀ. ਐੱਸ. ਵੈਦਿਆਨਾਥਨ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ।

16. ਵਧੀਕ ਸਾਲਿਸਟਰ ਜਨਰਲ ਸ਼੍ਰੀ ਤੁਸ਼ਾਰ ਮਹਿਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇੱਕ ਸਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਮਹਿਤਾ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਪੀਲਕਰਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੇਨਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਰੱਦ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫੈਸਲਾ 1994 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਮੁਹੰਮਦ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਸਲਮ ਦਾ ਕੇਸ, (2003) 4 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 1 ਜਿੱਥੇ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜਾਇਜ਼ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਦਰਭ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਨਤੀ ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਬੇਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਧੀਕ ਸਾਲਿਸਟਰ ਜਨਰਲ ਸ਼੍ਰੀ ਤੁਸ਼ਾਰ ਮਹਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੁਹਰਾਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਯੂ. ਪੀ. ਰਾਜ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਿਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਿਰਪੱਖ ਹੈ।

17. ਉੱਤਰਦਾਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨਾਥ ਮਿਸ਼ਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਮੂਰਤੀਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਲ-ਮਸਜਿਦ, ਅਲ-ਹਰਮ ਜੋ ਕਿ ਮੱਕਾ ਵਿੱਚ ਕਾਬਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੀ ਮਸਜਿਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਬਾ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਾਬਾ ਵਿੱਚ ਹੱਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਮਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੋ ਹੋਰ ਮਸਜਿਦਾਂ, ਅਲ-ਮਸਜਿਦ ਅਲ-ਅਕਸਾ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਵਿੱਚ ਬੈਤੂਲ ਮੁਕੱਦਸ ਅਤੇ ਮਦੀਨਾ ਵਿੱਚ ਨਬੀ ਦੀ ਅਲ-ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਬਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੀ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹਦੀਸ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਮਿਸ਼ਰਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਹਦੀਸ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹਨ।

18. ਨਿਰਮੋਹੀ ਅਖਾੜੇ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਸ਼੍ਰੀ ਐਸ. ਕੇ. ਜੈਨ ਨੇ ਡਾ. ਧਵਨ ਦੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

19. ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਦੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਕੇਸ ਐਕਟ, 1993 ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿ ਕੀ ਐਕਟ, 1993 ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਐਕਟ, 1993 ਦੀ ਧਾਰਾ 4 (3) ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁਕੱਦਮੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਅਧੀਨ ਕੇਸ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਮੁੱਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਆਂਇਕ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਗਠਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਰਥਾਤਃ

1. ਅਗਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਜਾਂ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮਾਮਲਾ ਉਹੀ ਮਾਮਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ' ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

2. ਪਹਿਲਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਉਹੀ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਹ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ;

3. ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ;

4. ਜਿਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਦਾਲਤ ਅਗਲੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਜਾਂ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਮੁੱਦਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਠਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ

5. ਬਾਅਦ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਦੇ ਵਾਲੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ । ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹ ਮਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਮਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਖਾਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਨਿਆਂਇਕ ਅਦਾਲਤ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੰਜ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

20. ਉਹ ਮਾਮਲਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਆਏ ਮੁੱਦਿਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਐਕਟ, 1993 ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉੱਭਰਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਿਆਂਇਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਕਿ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਲਟ. ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਬਲਕਿ ਇਹ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਸਨ, ਜੋ ਐਕਟ, 1993 ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਕੋਈ ਤਬਾਦਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕੀ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਸਵਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਲਈ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਟੈਸਟ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੇ। ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਤੁਸ਼ਾਰ ਮਹਿਤਾ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜ ਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਨਿਰਪੱਖ ਰੁਖ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਪੀਲਕਰਤਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਫੈਸਲਾ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਤੁਸ਼ਾਰ ਮਹਿਤਾ ਦੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਗਲਤ ਹੈ ਅਤੇ ਰੱਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਈ ਆਧਾਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ।

21. ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਵਕੀਲ ਨੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ' ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

22. ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਧਿਰਾਂ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈਏ, ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸਥਾਪਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ (1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 360 ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੱਕੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਕਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿਧਾਂਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਲਾਰਡ ਹਾਲਸਬਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕਵਿਨ ਬਨਾਮ ਲੀਥਮ, 1901 ਏ. ਸੀ. 495 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਬਿਆਨ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀਃ

"ਐਲਨ ਬਨਾਮ ਫਲੱਡ (1898) ਏ. ਸੀ. 1 ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਮ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਦੋ ਨਿਰੀਖਣ ਹਨ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਉਹ ਦੁਹਰਾਉਣਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਕਿ ਹਰ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਾਸ ਤੱਥਾਂ' ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਗਟਾਵਿਆਂ ਦੀ ਆਮਤਾ ਜੋ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪੂਰੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਕੇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੱਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਅਤੇ ਯੋਗ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਸਮੀਕਰਨ ਲੱਭੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਕੇਸ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਲਈ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਤਰਕਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਤਰਕ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਢੰਗ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਲਾਜ਼ੀਕਲ ਕੋਡ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਾਜ਼ੀਕਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

" 23. ਮਿਸਾਲਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਡੈਨਿੰਗ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਲੋਕਸ ਕਲਾਸਿਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨਃ

"ਹਰੇਕ ਕੇਸ ਆਪਣੇ ਤੱਥਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੇਸ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਮਾਨਤਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਪੂਰੇ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਰਡੋਜੋ, ਜੇ ਦੁਆਰਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ)। ਇੱਕ ਕੇਸ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਇੱਕ ਕੇਸ ਲਾਈਨ ਦੇ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਕੇਸ ਨਾਲ ਵਿਆਪਕ ਸਮਾਨਤਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਿਰਣਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

* * *

ਪੂਰਵਗਾਮੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਸਿਰਫ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਨਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਲੱਕੜ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁੰਮ ਹੋਏ ਪਾਓਗੇ। ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿਆਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਹਵਾਲਾ ਸਰਵ ਸ਼੍ਰਮਿਕ ਸੰਗਠਨ (ਕੇ. ਵੀ.) ਮੁੰਬਈ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ, (2008) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 494 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

24. ਇਸਲਾਮਿਕ ਅਕੈਡਮੀ ਆਫ਼ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਕਰਨਾਟਕ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ (2003) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 697 ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ, ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਵੀ. ਐਨ. ਖਰੇ ਨੇ ਬਹੁਮਤ ਲਈ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾਃ

"ਇੱਕ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪੂਰੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਿਰੀਖਣ, ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਇੱਥੇ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਪਦ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

25. ਜਸਟਿਸ ਐੱਸ. ਬੀ. ਸਿਨਹਾ, ਜੱਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹਿਮਤੀ ਵਾਲੀ ਰਾਏ ਵਿੱਚ ਪੈਰਾ 139 ਤੋਂ 146 ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ। ਹੇਠ ਪੈਰੇ 139-146 ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈਃ

"ਇੱਕ ਨਿਆਂ ਦੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ

139. ਇੱਕ ਫੈਸਲਾ, ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਉਸ ਦਾ ਤਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕੇਸ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਫੈਸਲਾ ਜਾਂ ਉਹ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਕਾਰਨ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇਹ ਅਧਾਰਤ ਹੈ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਰਾਹਤ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਢੰਗ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

[ਵੇਖੋ ਐਗਜ਼ੀਕਿਊਟਿਵ ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਢੇਂਕਨਾਲ ਮਾਈਨਰ ਸਿੰਚਾਈ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਬਨਾਮ ਐੱਨ. ਸੀ. ਬੁਧਰਾਜ [2001] 2 ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 721]।

140 ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਦਮ ਸੁੰਦਰਾ ਰਾਓ ਬਨਾਮ ਸਟੇਟ ਆਫ਼ ਟੀ. ਐਨ., (2002) 3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 533 ਵਿੱਚ, ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈਃ (ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. ਸਫ਼ਾ 540 ਪੈਰਾ 9) ਹੈਰਿੰਗਟਨ ਬਨਾਮ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੇਲਵੇ ਬੋਰਡ (1972) 2 ਡਬਲਯੂ. ਐਲ. ਆਰ. 537 ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਮੌਰਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ,

"ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਣ ਜਾਂ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਧਾਨਕ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਆਂਇਕ ਬਿਆਨ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕੇਸ ਦੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। [ਉਪ ਨਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੇਲਵੇ ਬੋਰਡ ਬਨਾਮ ਹੈਰਿੰਗਟਨ, (1972) 1 ਆਲ ਈ. ਆਰ. 749. ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਲਚਕਤਾ, ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਜਾਂ ਵੱਖਰਾ ਤੱਥ ਦੋ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

[ਇਹ ਵੀ ਦੇਖੋ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਜਗਦੰਬਾ ਆਇਲ ਮਿੱਲਜ਼ (2002.3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 496]

141. ਜਨਰਲ ਇਲੈਕਟ੍ਰਿਕ ਕੰਪਨੀ ਬਨਾਮ ਰੇਨੂਸਾਗਰ ਪਾਵਰ ਕੰਪਨੀ, (1987) 4 ਐਸਸੀਸੀ 137 ਵਿੱਚ, ਇਹ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀਃ (ਐਸਸੀਸੀ ਪੇਜ 157, ਪੈਰਾ 20)

"ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਕਸਰ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਯੂ. ਪੀ. ਬਨਾਮ ਜਾਨਕੀ ਸਰਨ ਕੈਲਾਸ਼ ਚੰਦਰ (1974) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 31 ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ "ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ" ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਰ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਿਰਫ ਅਜਿਹੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਨ ਜੋ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਅਸਲ ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੇ ਸਨ। ਧਿਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼, ਜੋ ਵੀ ਅਧਾਰ ਸੱਚ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਬਲਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਰਣੇ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੰਗ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹਰਾਉਂਦੀ ਹੈ।

142. ਰਾਜੇਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਮਿਸ਼ਰਾ ਬਨਾਮ ਪੱਛਮੀ ਰਾਜ, ਬੰਗਾਲ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1965 ਐਸ. ਸੀ. 1887 ਵਿੱਚ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀਃ

"ਅਨੁਛੇਦ 141 ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਨ ਹਨ।

(ਇਹ ਵੀ ਦੇਖੋ ਅਮਰ ਨਾਥ ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ [1985] 1 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 345 ਅਤੇ ਹਮੀਦ ਜੋਹਾਰਨ ਬਨਾਮ ਅਬਦੁਲ ਸਲਾਮ, 2001 (7) ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 573)

143. ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦੇਣਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਨਰੀਮਨ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੋਣਗੇ। ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਟੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਸ਼ੱਕ ਜਾਂ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ, ਜਿੱਥੇ, ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਹੋਰ ਪੈਰੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ

ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ (ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਠੋਸ ਕਾਰਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ) ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ.

144. ਕੇਸ਼ਵ ਚੰਦਰ ਜੋਸ਼ੀ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ, 1992 ਉਪ (1) ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 272 ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜਿੱਥੇ ਡਾਇਰੈਕਟ ਰਿਕਰੂਟਸ ਕਲਾਸ ॥ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਆਫੀਸਰਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ, (1990) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 715 ਵਿੱਚ ਸੀਨੀਆਰਤਾ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਟੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

145. ਇਹ ਹੋਰ ਤਿੱਖੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਫੈਸਲਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਤਰਕਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। [ਦੇਖੋ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਬਨਾਮ ਚੱਜੂ ਰਾਮ, (2003) 5 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 568।

146. ਟੀ. ਐਮ. ਏ. ਪਾਈ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨਜ਼ (2002) 8 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 481 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ, ਇਸ ਲਈ, ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈਃ ਅਦਾਲਤ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੀ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਇਸ ਗੱਲ' ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਪਾਠ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਕਤ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਜਾਂ ਢੁਕਵੇਂ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ' ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ।

26. ਜਸਟਿਸ ਅਰਿਜੀਤ ਪਸਾਯਤ, ਜੇ. ਕੇਂਦਰੀ ਆਬਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਦਿੱਲੀ ਬਨਾਮ ਅਲਾਈਡ ਏਅਰ-ਕੰਡੀਸ਼ਨਿੰਗ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਰੈਗੂਲੇਟਡ) ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ।) (2006) 7 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 735, ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕੇਸ ਦੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪੈਰਾ 8 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈਃ

"8.... ਇੱਕ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਤਲਾਕਸ਼ੁਦਾ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਚੁਣਨਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਨੂੰਨ ਮੰਨਣਾ ਨਾ ਤਾਂ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ। ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ। (ਮਹਿਬੂਬ ਦਾਊਦ ਸ਼ੇਖ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ, (2004) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 362 ਦੇਖੋ।

27. ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵੱਲ ਮੁੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਆਏ ਸਨ, ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਾ ਸੰਦਰਭ। ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਪੰਜ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤੇ ਕੇਸਾਂ, ਆਰਟੀਕਲ 32 ਅਤੇ 1993 ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਵਾਲਾ ਨੰਬਰ 1 ਅਧੀਨ ਦਾਇਰ ਦੋ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵੱਲੋਂ ਆਰਟੀਕਲ 143 ਤਹਿਤ 1993 ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਵਾਲਾ ਨੰਬਰ 1 ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਵੱਲੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਧਾਰਾ 32 ਅਧੀਨ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਐਕਟ, 1993 ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਐਕਟ, 1993 ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿਖੇ ਕੁਝ ਖੇਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜ੍ਹੇ ਜਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜ੍ਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੈਕਸ਼ਨ 2 (ਏ) ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈਃ

"2 (ਏ)" ਖੇਤਰ "ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਖੇਤਰ (ਸਾਰੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਢਾਂਚਿਆਂ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਰ ਸੰਪਤੀਆਂ ਸਮੇਤ);

28. ਐਕਟ ਦੀ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਐਕੁਆਇਰ ਕੀਤੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਪਲਾਟਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਰਾਮਚੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਮਾਲੀਆ ਪਲਾਟ ਨੰਬਰ. 159 ਅਤੇ 160 ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਢਾਂਚਾ ਸਥਿਤ ਸੀ, ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਰ ਸੰਪਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਇਮਾਰਤ ਢਾਂਚੇ ਸਮੇਤ ਕਈ ਹੋਰ ਪਲਾਟ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

29. ਐਕਟ, 1993 ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਕਈ ਆਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 17 ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹੈਃ

"17. ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ, ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੇਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬੇਲੋੜ੍ਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਛੋਟੇ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਿਵਾਦ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਗੈਰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੋਰ,

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਧਰਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਐਂਟਰੀ 42, ਲਿਸਟ III ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦਾ ਬਲਕਿ ਐਂਟਰੀ 1, ਲਿਸਟ II ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਦ ਕੋਲ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੁਸਲਿਮ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਹਿੰਦੂ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੈਰ-ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਪੀੜ੍ਹਤ ਹੈ।

30. ਵਿਵਾਦਿਤ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੇਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬੇਲੋੜਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਾਧੂ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਪਲਾਟ ਸਬੰਧਤ ਸਨ। ਹਮਲੇ ਦਾ ਇੱਕ ਆਧਾਰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਐਕਟ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਹੈ। ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜੇ ਪੱਖ ਵੱਲੋਂ ਦਾਇਰ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 1528 ਈਸਵੀ ਤੋਂ 400 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕਬਜ਼ਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪਿਕ ਵਿਵਾਦ ਹੱਲ ਵਿਧੀ ਦੇ ਬਦਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ।

31. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਐਕਟ ਤਹਿਤ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਬਲਕਿ ਦੋਵਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੈਰਾ 49 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

"49. ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਕਟ ਦੇ ਤਹਿਤ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਬਲਕਿ ਦੋਵਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹਿੱਤ ਸਿਰਫ ਉਸ ਵਿਵਾਦਿਤ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਸਜਿਦ ਢਾਹੁਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਉੱਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਐਕਟ ਤਹਿਤ ਐਕੁਆਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

32. ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਅਯੁੱਧਿਆ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਉੱਥੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ 1528 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਮੀਰ ਬਾਕੀ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਮਸਜਿਦ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 51 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

"51. ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਯੁੱਧਿਆ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਉੱਥੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਇਹ ਮਸਜਿਦ ਮੀਰ ਬਾਕੀ ਦੁਆਰਾ 1528 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੂਜਾ ਦਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਸਥਾਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਿੱਤਾਂ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਦਲੀਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਧਾਰਾ 7 ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

33. ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਜੋ ਮੁੱਖ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦਾਨ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਪੈਰੇ 65 ਤੋਂ 82 ਤੱਕ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਸਿਰਲੇਖ "ਮਸਜਿਦ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਸੰਖਿਆ" ਦੁਆਰਾ ਉਪਰੋਕਤ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ।

34. ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਰਲੇਖ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਰਾ 65 ਤੋਂ 82 ਤੱਕ ਦੀ ਚਰਚਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਨਿਰੀਖਣ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 65 ਵਿੱਚ ਸੁਣਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੈਰਾ 65 ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਹੈਃ

"65. ਸੁਣਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਲੀਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ, ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੀ ਮਸਜਿਦ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਿਵਾਦਿਤ ਖੇਤਰ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਸੀ, ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਧਿਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਸਥਿਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੀਮਤ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਹਾਰਕ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਅਸਲ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਾਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇੱਕ ਸ਼ੱਕੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜੇ ਮਸਜਿਦ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਆਮ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੰਪਤੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਅਜੀਬ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਬਦੁਲ ਮੰਨਨ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਅਯੋਗ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

" 35. ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੈਰਾ 65 ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਪਰ ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਦੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ।

36. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਲੀਲ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। 1950 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਮਸਜਿਦਾਂ, ਚਰਚਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਆਦਿ ਧਾਰਮਿਕ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਹਨ। ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਜਾਂ ਧਾਰਾ 26 ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੈਰਾ 74 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਫੈਸਲੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨਃ

"74. ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫੈਸਲੇ ਤੱਕ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਲੇਖ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ, ਮਸਜਿਦ, ਚਰਚ, ਮੰਦਰ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਥਾਨ. ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਜਾਂ ਧਾਰਾ 26 ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

" 37. ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਤਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ, ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਫੈਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਪੈਰੇ 77 ਅਤੇ 78 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈਃ

"77. ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 26 ਦੇ ਉਲਟ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਧਰਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ, ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਫੈਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ' ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਅਭਿਆਸ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

78. ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਜੋ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। "

38. ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਜੋ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। 39. ਜੋ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈਃ

(i) ਧਾਰਮਿਕ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਜਿਵੇਂ ਮਸਜਿਦਾਂ, ਚਰਚਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਆਦਿ। ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਜਾਂ 26 ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ii) ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਧੀਨ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਫੈਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ' ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਅਧੀਨ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕੇ।

(iii) ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

(iv) ਇੱਕ ਅਭਿਆਸ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

(v) ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ।

ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਖੁਦ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫਰਕ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

40. ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਸਜਿਦਾਂ ਸੀਮਾ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੈਰਾ 80 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀਃ

"80. ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਢਾਂਚਾ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਉਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਉੱਥੇ ਸੀਮਾ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

41. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਰ ਅਚੱਲ ਸੰਪਤੀ ਮੰਦਰ, ਚਰਚ ਜਾਂ ਮਸਜਿਦ ਆਦਿ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਾਧੂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

42. ਹੁਣ, ਅਸੀਂ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 82 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ ਦੁਆਰਾ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਬਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਸ਼ੀਟ ਐਂਕਰ ਹੈ। ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੁਝ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ ਦੁਆਰਾ ਗੰਭੀਰ ਇਤਰਾਜ਼ ਉਠਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਪੂਰਾ ਪੈਰਾ 82 ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

"82. ਸਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਖੇਪ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਮਹੋਮਦਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਉਲਟ ਕਬਜ਼ੇ ਦੁਆਰਾ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਮੁੱਲਾ ਦੇ ਮਹੋਮਦਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, 19 ਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ। ਐਮ ਹਿਦਾਇਤਉੱਲਾ ਦੁਆਰਾ-ਸੈਕਸ਼ਨ 217; ਅਤੇ ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1940 ਪੀ. ਸੀ. 116) ਜੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਜਾ ਹੈ, ਜੋ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਲੋਕਾਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਰਚ, ਮੰਦਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘੱਟ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਿਰਫ ਅਸਧਾਰਨ ਅਤੇ ਅਸਧਾਰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜੇ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਜਿਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸਥਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਪੂਜਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

“ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। “

" 43. ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ੍ਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਬਿਆਨ ਗਲਤ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ

(vi) ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(vii) ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

44. ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਡਾ. ਧਵਨ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਈ ਫੈਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਕੀ ਹਨ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਲੀਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੱਗਰੀ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਸ' ਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਬਿਆਨ ਅਸਥਿਰ ਹੈ।

45. ਉਪਰੋਕਤ ਬਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ, ਮਦਰਾਸ ਬਨਾਮ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀਸ਼ੀਰੂਰ ਮੱਠ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਲਕਸ਼ਮਿੰਦਰ ਤੀਰਥ ਸਵਾਮੀਅਰ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1954 ਐਸ. ਸੀ. 282 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਫੈਸਲਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਰੂਰ ਮਠ ਦੇ ਮਥਾਦੀਪਤੀ ਨੇ ਮਦਰਾਸ ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਐਕਟ, 1951 ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮਦਰਾਸ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ। ਐਕਟ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਜਾਰੀ ਸੀ

ਐਕਟ ਦੇ ਉਪਬੰਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਅਧੀਨ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ, ਮਦਰਾਸ ਦੁਆਰਾ ਅਪੀਲ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਸਟਿਸ ਬੀ. ਕੇ. ਮੁਖਰਜੀ ਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਵੱਲੋਂ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਧਰਮ ਇੱਕ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਨੈਤਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਾਬਤਾ ਵੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ, ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਰਾ 17 ਵਿੱਚ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀਃ

"17.... ਧਰਮ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਹੋਵੇ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਰਗੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਧਰਮ ਹਨ ਜੋ ਰੱਬ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਪਹਿਲੇ ਕਾਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦਾ ਅਧਾਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਲੋਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਧਰਮ ਇੱਕ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਸਿਰਫ ਨੈਤਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਾਬਤਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ, ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੱਕ ਵੀ ਫੈਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

46. ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੈਰਾ 18 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀਃ

18. ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਗਰੰਟੀ ਨਾ ਸਿਰਫ ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਏ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਧਾਰਾ 25 ਵਿੱਚ "ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ" ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

47. ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪੈਰਾ 19 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈਃ

"19. ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦੀ ਭੇਟ ਦਿਨ ਦੇ ਖਾਸ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਉਹ ਰਸਮਾਂ ਕੁਝ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਸਾਲ ਜਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪਾਠ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਅੱਗ ਨੂੰ ਭੇਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਖਰਚ ਜਾਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾਰਕੀਟ ਯੋਗ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ; ਇਹ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹਨ ਅਤੇ ਆਰਟੀਕਲ 26 (ਬੀ) ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਆਰਟੀਕਲ 25 (2) (ਏ) ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਗਰੰਟੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਨਤਕ ਵਿਵਸਥਾ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਜੋ ਆਰਥਿਕ, ਵਪਾਰਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

"..... 48. ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੋ ਹੋਰ ਫੈਸਲੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਤਿਲਾਲ ਪਨਾਚੰਦ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1954 ਐਸ. ਸੀ. 388, ਪੈਰਾ ਨੰ. 10 ਅਤੇ 13 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨਃ

"10. ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ, ਉਸ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਵਿਵਸਥਾ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਲੇਖ ਦੇ ਖੰਡ (2) ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਅਪਵਾਦ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਖੰਡ (2) ਦੀ ਉਪ-ਧਾਰਾ (ਏ) ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕ, ਵਿੱਤੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜਾਂ ਹੋਰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਅਤੇ ਉਪ-ਧਾਰਾ (ਬੀ) ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਣੇ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਰ ਦੁਆਰਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ....

13. ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਧਰਮ ਦਾ ਓਨਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਧਾਂਤ. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਜੈਨ ਜਾਂ ਪਾਰਸੀ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਵਪਾਰਕ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦਾ ਖਰਚ ਜਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਜਾਂ ਮਾਰਕੀਟ ਯੋਗ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਹਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਜ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਅਥਾਰਟੀ ਲਈ ਟਰੱਸਟ ਅਸਟੇਟ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

49. ਇੱਕ ਹੋਰ ਫੈਸਲਾ, ਜੋ ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਠ ਕੇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਸੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਜਗਨਨਾਥ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦਾਸ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਉੜ੍ਹੀਸਾ ਰਾਜ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1954 ਐਸ. ਸੀ. 400 ਸੀ। ਸ਼੍ਰੀ ਵੈਂਕਟਾਰਮਨ ਦੇਵਰੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1958 ਐਸ. ਸੀ. 255 ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਮਦਰਾਸ ਮੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਐਕਟ, 1947 ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 1949 ਵਿੱਚ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਠ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਪੈਰਾ 16 (3) ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀਃ

"16 (3)... ਹੁਣ, ਸਮੀਕਰਨ" "ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲੇ" "ਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ, ਮਦਰਾਸ ਬਨਾਮ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀਸ਼ੀਰੂਰ ਮੱਟ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਲਕਸ਼ਮਿੰਦਰ ਤੀਰਥ ਸਵਾਮੀਅਰ (ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1954 ਐਸ. ਸੀ. 282) ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਇਸਦਾ ਗਿਆਨ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕੰਦ ਵੀ।"

50. ਇੱਕ ਹੋਰ ਫੈਸਲਾ, ਜਿਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਮੁਹੰਮਦ ਹੈ। ਹਨੀਫ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1958 ਐਸ. ਸੀ. 731. ਧਾਰਾ 32 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਬਿਹਾਰ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਵਿਧਾਨਕ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਉੱਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗਾਵਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣਾ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਦੇ ਬਕਰੀਦ ਉੱਤੇ ਗਾਵਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੈਰਾ 13 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂਃ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

"ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਸਮੱਗਰੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਗਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਇਸਲਾਮ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ? ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮੱਗਰੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਰਣਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਇਲਜ਼ਾਮ ਇੰਨੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬਿਹਾਰ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੰ. 1956 ਦਾ 58 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੰਜੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈਃ

XXXXXXXXX

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਸਮੱਗਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਵੇ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਇੱਕ ਗਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਰਿਸਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

51. ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅਗਲਾ ਕੇਸ ਸਰਦਾਰ ਸੈਦਨਾ ਤਾਹਿਰ ਸੈਫੁਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1962 ਐਸ. ਸੀ. 853 ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਮੁੱਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਖ਼ਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 34 ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਅੰਡਰਲਾਈਂਗ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹੈਃ

"34. ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ 1954 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਆਈ ਸੀ ਆਰ 1005: (ਏ ਆਈ ਆਰ 1954 ਐਸ ਸੀ 282) ਰਾਮਾਨੁਜ ਦਾਸ ਬਨਾਮ ਉੜੀਸਾ ਰਾਜ, 1954 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 1046: (ਏ ਆਈ ਆਰ 1954 ਐਸ ਸੀ 400) 1958 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 895: (ਏ ਆਈ ਆਰ 1958 ਐਸ ਸੀ 255) (ਸਿਵਲ ਅਪੀਲ ਨੰ. 1969 ਦਾ 272 ਡੀ/- 17-3-1961: (ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1961 ਐਸ. ਸੀ. 1402) ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕੇਸਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਫੈਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ, ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

52. ਅਗਲਾ ਫੈਸਲਾ ਟਿਕਾਇਤ ਸ਼੍ਰੀ ਗੋਵਿੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ। ਬਨਾਮ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1963 ਐਸ. ਸੀ. 1638. ਨਾਥਦ੍ਵਾਰਾ ਮੰਦਰ ਐਕਟ, 1959 ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਤਿਲਕਾਇਤ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਨਾਥਦ੍ਵਾਰਾ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀਨਾਥ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਮੰਦਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਐਕਟ ਅਵੈਧ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਤਹਿਤ ਇਸ ਸੰਸਕਰਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗਜੇਂਦਰਗੜ੍ਹਕਰ, ਜੇ. ਨੇ ਪੈਰਾਗ੍ਰਾਫ 58 ਅਤੇ 59 ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਲਈ ਬੋਲਦਿਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਸਿਆਃ

"58. ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਫਾਰਮੂਲਾ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਜਾਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਲਓ। ਜੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਇੱਕ ਵਰਗ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਰਗ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਦਾਲਤ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇਗੀ? ਭੋਜਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਾਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਦਾਲਤ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿ ਭਾਈਚਾਰਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈਚਾਰਾ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਫਾਰਮੂਲਾ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨੀ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਇਹ ਹੈ, ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਬੂਤ' ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰੇਗਾ। ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਸੰਭਾਵਿਤ ਪੇਚੀਦਗੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਹੀ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਡੂੰਗਾਹ ਕਮੇਟੀ ਅਜਮੇਰ ਬਨਾਮ ਸੱਯਦ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਵਧਾਨੀ ਵਰਤੀ ਹੈ।

ਅਲੀ ਅਤੇ ਓਰਸ. 18 ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਕਤ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਹਿਨੇ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ ਅਤੇ ਆਰਟੀਕਲ 26 ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

59. ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਧਾਰਾ 25 (1) ਅਤੇ 26 (ਬੀ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਮਾਮਲਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਆਰਟੀਕਲ 25 (1) ਜਾਂ ਆਰਟੀਕਲ 26 (ਬੀ) ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਾਗਰਿਕ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਕਾਨੂੰਨ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਮਾਮਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਭਿਆਸ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾਮਲੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ, ਆਰਟੀਕਲ 25 (1) ਅਤੇ ਆਰਟੀਕਲ 26 (ਬੀ) ਦੁਆਰਾ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

53. ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿ ਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ' ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਜੋ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

54. ਸਾਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸਬਮਿਸ਼ਨ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਿਆਨ "ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ".... ਇੱਕ ਬਿਆਨ ਹੈ ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ

ਹਵਾਲਾ. ਉਪਰੋਕਤ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦਰਭ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸੀ। ਕੀ ਹਰ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਮਸਜਿਦ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਕਟ, 1993 ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਸੀ।

55. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਛੋਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਲਾਂਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਪਰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਪੈਰਾ 78 ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਪਰੋਕਤ ਨਿਰੀਖਣ ਨੂੰ ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਿਰੀਖਣ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਥਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਟਿੱਪਣੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਨੂੰ ਉਸੇ ਪੈਰਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਰ ਟਿੱਪਣੀ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ:

"82.... ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਅਸਧਾਰਨ ਅਤੇ ਅਸਧਾਰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜੇ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਜਿਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸਥਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਪੂਜਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

" 56. ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸਜਿਦ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

57. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 65 ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

58. ਸਜ਼ਾ "ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ" ਅਗਲੇ ਵਾਕ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ "ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ" ਜੋ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਸਜ਼ਾ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

59. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਦਾਲਤ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ ਕਿ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਵੱਲੋਂ ਪੈਰੇ 78 ਅਤੇ 82 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਨੇ ਸਵਾਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਉਹ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹਨ। ਇਸ ਨਿਰੀਖਣ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

"ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ" ਅਤੇ "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ"।

60. ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ

ਬੈਂਚ ਨੇ "ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ" ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਿੱਤਾਂ' ਤੇ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 51 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

"51. ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਯੁੱਧਿਆ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਉੱਥੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਇਹ ਮਸਜਿਦ ਮੀਰ ਬਾਕੀ ਦੁਆਰਾ 1528 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੂਜਾ ਦਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਸਥਾਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਿੱਤਾਂ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਦਲੀਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਸਿਰਫ਼ ਧਾਰਾ 7 ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

" 61. ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ' ਵਾਕਾਂਸ਼ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਜਤਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਮੇਤ ਸਾਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਮਸਜਿਦਾਂ, ਸਾਰੇ ਚਰਚ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਕਿ ਕੁਝ ਸਥਾਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸਦਾਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਰਚ, ਮਸਜਿਦ, ਮੰਦਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਉੱਘੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚਰਚ, ਮਸਜਿਦ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ। ਇਹ ਆਰਟੀਕਲ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਰੁਕਾਵਟ ਵੇਖੀ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਇੰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਥਾਨ ਦਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਟੀਕਲ 25 ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਸਥਾਨ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ, ਧਾਰਾ 25 ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਇੱਕ ਅਪਵਾਦ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਮ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਚਰਚ, ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਰਗੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਅਪਵਾਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਸਥਾਨ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਕੋਈ ਅਪਵਾਦ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਅਪਵਾਦ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹੈ।

ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ

62. ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਜਤਾਇਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਨਿਰੀਖਣ ਬੇਲੋੜਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਾਕੰਸ਼ "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ" ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਕਤ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਐਕਟ, 1993 ਦੇ ਤਹਿਤ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ, "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ" ਸਮੀਕਰਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਅਤੇ ਅਪੀਲਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਗੁਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਰੇਸ-ਜੂਡੀਕਾਟਾ

63. ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹਨ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਨੇ ਮੁਸਲਿਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਲਈ, ਧਾਰਾ 11 ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਧਾਰਾ 11, ਸੀ. ਪੀ. ਸੀ. ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ V। ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਮੁੜ-ਨਿਆਂਇਕ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਕਿ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈਏ ਨੂੰ ਧਾਰਾ 32 ਦੇ ਤਹਿਤ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ।

64. ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਐਕਟ, 1993 ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਸੀ।

ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿ ਕੀ ਐਕਟ, 1993 ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 (3) ਦੇ ਕਾਰਨ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਅਪੀਲ ਅਧੀਨ ਕੇਸ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਮੁੱਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਠਾਏ ਗਏ ਮੁੱਦੇ ਉਹ ਮੁੱਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

65. ਸਿਵਲ ਪ੍ਰੋਸੀਜ਼ਰ ਕੋਡ ਦੀ ਧਾਰਾ 11 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਿਆਂਇਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਈ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੈਅ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਰੈੱਸ ਜੂਡੀਕਾਟਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨਤਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ, ਇਸ ਲਈ, ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਆਦਮ ਸੈਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਇਨਾਇਤੁੱਲਾ ਮੇਖਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ, 1964 (2) ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 647 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਿਆ। ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸੈਕਸ਼ਨ 92, ਸੀ. ਪੀ. ਸੀ. ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ, ਸਮਰੱਥ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਸਕੀਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸੀ. ਪੀ. ਸੀ. ਦੀ ਧਾਰਾ 92 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੰਮਾ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਰੈੱਸ ਜੂਡੀਕਾਟਾ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਰੈੱਸ ਜੂਡੀਕਾਟਾ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀਃ

"... ਇਸ ਦਲੀਲ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੈਕਸ਼ਨ 92 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਸਾਰੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ. ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਅਧਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੈਕਸ਼ਨ. 92 ਅਧੀਨ ਮੁਕੱਦਮਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਟਰੱਸਟ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲਾਭਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਲੋੜੀਂਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਕਤ ਸੈਕਸ਼ਨ ਟਰੱਸਟ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪ-ਧਾਰਾ (1) ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ (ਏ) ਤੋਂ (ਐਚ) ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰਾਹਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਮੁਕੱਦਮਾ s.92 ਦੇ ਅਧੀਨ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਟਰੱਸਟ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ...

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਟਰੱਸਟ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ। ਅਜਿਹੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਾਰੇ ਲਾਭਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਤੁਰੰਤ ਕੋਡ ਦੇ s.11 ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ VI ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ. ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ VI ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਜਨਤਕ ਅਧਿਕਾਰ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਿੱਜੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਇਸ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੰਨੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ VI ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ s.11 ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਵੱਲ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਫ਼ਰਮਾਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ VI ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਦਾਅਵਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ. ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ VI ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਤਮਕ ਰੈੱਸ ਜੂਡੀਕਾਟਾ ਦੇ ਇੱਕ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਮੁਕੱਦਮਾ ਧਾਰਾ 92 ਦੇ ਤਹਿਤ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫ਼ਰਮਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਾਨੂੰਨ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਮੁਦਈਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਿੱਤ ਹੈ, ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਉਕਤ ਮੁਦਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਉਸਾਰੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

66. ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਗੁਲਾਬਚੰਦ ਛੋਟਾਲਾਲ ਪਾਰਿਖ ਬਨਾਮ ਗੁਜਰਾਤ ਰਾਜ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1965 ਐਸ. ਸੀ. 1153 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 226 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਯੋਗਤਾ' ਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਉਸੇ ਧਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਤ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂਇਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮੁੱਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਦਾਲਤ ਪੈਰੇ 60 ਅਤੇ 61 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦਃ

"60. ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਸਾਡੀ ਰਾਏ ਹੈ ਕਿ ਸੈਕਸ਼ਨ 11, ਸੀ. ਪੀ. ਸੀ. ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਉਸੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਉਸੇ ਧਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਤੌਰ' ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਤ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਪਿਛਲਾ ਫੈਸਲਾ, ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ' ਤੇ, ਪੂਰੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਤ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂਇਕ ਅਦਾਲਤ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਦਾਲਤ ਬਾਅਦ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਹ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਇੱਕੋ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਵੇ। ਪਹਿਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕੋਈ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ।

61. ਸਾਨੂੰ ਆਰਟਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿੱਟ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਕਾਰਨ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 226 ਅਤੇ 32 ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਧਿਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਵਾਦ ਵਾਲੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਅਦ ਦੇ ਨਿਯਮਤ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂਇਕ ਅਦਾਲਤ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕੰਮਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀ ਅੰਤਮਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣਾ। ਇਸ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਰੈੱਸ ਜੂਡੀਕਾਟਾ ਦੇ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ, ਆਰਟੀਕਲ. 226 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ' ਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਯੋਗਤਾ' ਤੇ ਉਸੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਧਿਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਬਾਅਦ ਦੇ ਨਿਯਮਤ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਰੈੱਸ ਜੂਡੀਕਾਟਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ।

67. ਦਰਿਆਓ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਯੂ. ਪੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1961 ਐਸ. ਸੀ. 1457 ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਨਤਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਆਮ ਵਿਚਾਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਰੈੱਸ ਜੁਡੀਕਾਟਾ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਅਨੁਛੇਦ 32 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦਾਇਰ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ।

68. ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਸਿਓਦਨ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਦਰਿਆਓ ਕੁੰਵਰ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1966 ਐਸ. ਸੀ. 1332 ਵਿੱਚ ਸੀ. ਪੀ. ਸੀ. ਦੀ ਧਾਰਾ 11 ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 9 ਵਿੱਚ, ਸ਼ਰਤਾਂ ਗਿਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹਨਃ

"9. ਸੈਕਸ਼ਨ 11 ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਦਾ ਰੀਡਿੰਗ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਨਿਆਂਇਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ-(I) ਅਗਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਜਾਂ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮੁੱਦਾ ਉਹੀ ਮਾਮਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ' ਤੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਫਾਰਮਰ ਸੂਟ ਵਿੱਚ ਮੁੱਦਾ ਸੀ; (II) ਸਾਬਕਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਉਸੇ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਹ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; (III) ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ.

(4) ਜਿਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਗਲੀ ਅਦਾਲਤ ਜਾਂ ਉਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਅਦਾਲਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਮੁੱਦਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਅਤੇ (V) ਅਗਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਦੇ ਵਾਲੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ । ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹ ਮਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਖਾਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਨਿਆਂਇਕ ਅਦਾਲਤ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੰਜ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

69. ਡਾ. ਧਵਨ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮੁੱਦੇ ਉਹ ਮੁੱਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਨਿਆਂਇਕ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਇਕੱਲੇ ਇਸ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸਫਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਓਦਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਮਲੇ (ਉਪਰੋਕਤ) ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ "ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮੁੱਦੇ' ਤੇ, ਬਾਅਦ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।" ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਸੱਜਣਸ਼ਿਨ ਸਈਦ ਬਨਾਮ ਮੂਸਾ ਦਾਦਾਭਾਈ ਉਮਰ, (2000) 3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 350 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਧਾਰਾ 11 ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ "ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁੱਦੇ" ਦੀ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੈਰਾ 12,13 ਅਤੇ 14 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਹਨਃ

"12. ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਸੈਕਸ਼ਨ 11 ਸੀ. ਪੀ. ਸੀ. ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ "ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਹਨ"। ਜੇ ਮਾਮਲਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਪੂਰਵ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਨਿਆਂਇਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਿਆਂਇਕ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਸਿਰਫ "ਜਮਾਂਦਰੂ ਜਾਂ ਇਤਫਾਕਨ" ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਨਤੀਜਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਮਾਮਲਾ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ' ਤੇ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਹੈ।

13. ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਾਲਸਬਰੀ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ (ਵਾਲੀਅਮ. 16, ਪੈਰਾ 1538, ਚੌਥਾ ਐਡੀਸ਼ਨ) ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨਿਯਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਿਰਣਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਜਮਾਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। [ਆਰ. ਵੀ. ਨੈਪਟੋਫਟ ਨਿਵਾਸੀ; ਹੈਪਟੁੱਲਾ ਬ੍ਰਦਰਜ਼ ਬਨਾਮ ਠਾਕੁਰ

ਸਫ਼ਾ 297 (ਪੀ. ਸੀ.) 'ਤੇ ਡਬਲਯੂ. ਐਲ. ਆਰ.; ਜਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਇਤਫਾਕਨ ਤੌਰ' ਤੇ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ [ਸੈਂਡਰਸ (ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੈਂਡਰਜ਼) ਬਨਾਮ ਸੈਂਡਰਸ (ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੈਂਡਰਜ਼) ਸਫ਼ਾ 771 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਈ. ਆਰ.]

14. ਇੱਕ ਕੋਲੈਟਰਲ ਜਾਂ ਅਨੁਸੰਗਿਕ ਮੁੱਦਾ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਮੂਲ ਮੁੱਦੇ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਪਹਿਲਾ ਇੱਕ ਸਹਾਇਕ ਮੁੱਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮੁੱਖ ਮੁੱਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ "ਮੇਲ ਜਾਂ ਇਤਫਾਕਨ" ਸਮੀਕਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਾਮਲਾ ਹੈ ਜੋ "ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ" ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਹੈ (ਮੁੱਲਾ ਦਾ ਸਿਵਲ ਪ੍ਰੋਸੀਜ਼ਰ ਕੋਡ, 15ਵਾਂ ਸੰਪਾਦਨ, ਸਫ਼ਾ 104)।

ਇਹ ਫਰਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਾਂ ਜਮਾਂਦਰੂ ਤੌਰ' ਤੇ ਜਾਂ ਇਤਫਾਕਨ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਟੈਸਟ। 70. ਮਹਿਲਾ ਬਜਰੰਗੀ (ਮ੍ਰਿਤਕ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬਨਾਮ ਬਦਰੀਬਾਈ ਬਨਾਮ ਜਗਨਨਾਥ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ (2003) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 464 ਵਿੱਚ, ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪੈਰਾ 6 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹੈਃ

"6..... ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ' ਤੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਸੇ ਧਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਆਂਇਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਹਰ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਜਮਾਂਦਰੂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ' ਤੇ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਅਜਿਹੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਜੋ ਨਿਆਂਇਕ ਤੌਰ' ਤੇ ਗਠਨ ਕਰੇਗਾ।

71. ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਠਾਏ ਗਏ ਮੁੱਦੇ ਉਹ ਮੁੱਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ' ਤੇ ਪਾਬੰਦ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿਸੇ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪੈਰਾ 4054 ਵਿੱਚ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨਃ

"4054. ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤੇ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ

ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਇੱਕ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਉਦੋਂ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਤਦ ਹੀ ਇਹ ਦੂਜੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਬੰਧਨਕਾਰੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

72. ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮੁੱਦੇ ਐਕਟ, 1993 ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਸਨ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁੱਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਐਕਟ, 1993 ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਉਪ-ਧਾਰਾ (3) ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲੰਬਿਤ ਮੁਕੱਦਮੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। 1993 ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸੰਦਰਭ ਨੰਬਰ 1 ਦੀ ਵੀ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮੁੱਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁੱਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਦੁਆਰਾ ਉਠਾਈ ਗਈ ਨਿਆਂਇਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ।

73. ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਆਈ. ਏ. ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀ ਮਾਮਲੇ ਸਨ।

74. ਐਕਟ, 1993 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 07.01.1993 ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਰਡਿਨੈਂਸ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 (3) ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਾ 3 ਦੇ ਤਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਸਿਰਲੇਖ ਜਾਂ ਹਿੱਤ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ, ਅਪੀਲ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਾਰਵਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਆਰਡਿਨੈਂਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਦਈ ਨੇ ਆਰਡਿਨੈਂਸ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀਤਾ ਅਤੇ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੁੱਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਘੱਟ ਹੋਏ ਹਨ ਜਾਂ ਬਚੇ ਹਨ। ਇਸ ਆਰਡੀਨੈੱਸ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਈ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਵੀ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੰ. 1993 ਦਾ 208, ਮੁਹੰਮਦ. ਅਸਲਮ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾ 32 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਰਟੀਕਲ 139 ਏ ਦੇ ਤਹਿਤ ਟਰਾਂਸਫਰ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ (1994) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 265 ਵਿੱਚ 24.09.1993 ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਆਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਤਬਾਦਲੇ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਆਰਟੀਕਲ 32 ਅਧੀਨ ਦਾਇਰ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਪੰਜ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਦੋਵੇਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੁਢਲੇ ਮੁੱਦੇ ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਆਰਡਰ ਦੇ ਪੈਰਾ 4 ਅਤੇ 7 ਨੂੰ ਕੱਢਣਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈਃ

"4. ਅਧਯਾਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੰਬਿਤ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਓ. ਓ. ਐੱਸ. ਨੰ. 1989 ਦੀ ਧਾਰਾ 3 ਅਤੇ 4 ਵਿੱਚ ਮੁਦਈਆਂ ਨੇ ਉਸ ਆਰਡੀਨੈਂਨੈਂਸ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀਤਾ ਅਤੇ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮੁਕੱਦਮੇ ਖਤਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਪੂਰੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਉਕਤ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 15 ਮਾਰਚ, 1993 ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਦੇਸ਼ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਰਾਹੀਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਕੀ ਮੁਕੱਦਮਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਬਚਿਆ ਹੈ' ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਕਤ ਮੁੱਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਧਯਾਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅਟਾਰਨੀ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ 26 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1993 ਨੂੰ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੀਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਆਦੇਸ਼ ਸੂਟ ਓ. ਓ. ਐੱਸ. ਨੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 1989 ਦਾ 4, ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ਓ. ਓ. ਐਸ. ਨੰਬਰ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਅਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਸੀ। 3 1989. ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੰ. 1993 ਦੇ 552, 925, 1351, 1532 ਅਤੇ 1809 ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਰਡੀਨੈੱਸ, ਹੁਣ ਐਕਟ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਕ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੰ. ਇਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਅਤੇ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 32 ਦੇ ਤਹਿਤ 1993 ਦੀ ਧਾਰਾ 208 ਵੀ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

7. ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਅਰਜ਼ੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ 1993 ਦੇ 552,925,1351,1532 ਅਤੇ 1809 ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੰ. ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ 1993 ਦਾ 208 ਪੈਂਡਿੰਗ ਹੈ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਦੋਵਾਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੁੱਢਲੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਸੁਣਵਾਈ ਅਗਲੇ ਹੁਕਮਾਂ ਤੱਕ ਮੁਲਤਵੀ ਰਹੇਗੀ। ਸੁਣਵਾਈ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ:

"75. ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲੰਬਿਤ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਅਤੇ ਆਰਟੀਕਲ 32 ਅਧੀਨ ਦਾਇਰ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਮੁਢਲੇ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ 'ਤੇ ਹੀ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਘੱਟ ਹੋਏ ਹਨ ਜਾਂ ਬਚੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਨੰ. 1993 ਦੀ ਧਾਰਾ 1 ਵਿੱਚ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਆਰਡੀਨੈਂਨੈਂਸ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 (3) ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਜਦੋਂ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਦੁਆਰਾ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ

76. ਡਾ. ਧਵਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਦੌਰਾਨ ਫੈਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਸਥਾਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨੇ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਸਥਾਨ, ਜੋ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਨੂੰ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਵਾਦਿਤ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦਾਇਰ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਧਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

77. ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਤੁਸ਼ਾਰ ਮਹਿਤਾ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਦਲੀਲ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦਿਤ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

78. ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੁਝ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਕੁਝ ਆਧਾਰਾਂ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ, ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਲੈਣਾ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਹੈ। ਜਸਟਿਸ ਐੱਸ. ਯੂ. ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ:

"ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਇਹ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ, ਕਬਜ਼ੇ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿਵੀ ਕੌਂਸਲ ਦੁਆਰਾ ਮਸਜਿਦ ਸ਼ਾਹਿਦ ਗੰਜ ਬਨਾਮ ਐੱਸ. ਜੀ. ਪੀ. ਸੀ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1940 ਪੀ. ਸੀ. 116 ਨੂੰ ਡਾ. ਐੱਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ, 1994 (6) ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 360 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕੋਲ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਹੜੇ ਅਤੇ ਨਿਰਮਿਤ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ 22/23 ਦਸੰਬਰ, 1949 ਤੱਕ ਮਸਜਿਦ ਜਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕੇਸ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ

1855 ਤੱਕ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਕਈ ਗਜ਼ਟਰਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਹੈ। ਇੱਕ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਮਸਜਿਦ ਜਿੱਥੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਬੰਦ ਹੋਣ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਕਿਵੇਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ 1856 ਜਾਂ 1857 ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਥਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1855 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਸੱਤਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉੱਥੇ ਨਮਾਜ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

79. ਜਸਟਿਸ ਸੁਧੀਰ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨੋਟਿਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਰਵੀਸ਼ੰਕਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਆਰਾ ਵਿਵਾਦਿਤ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪਾਰਸ 3501 ਅਤੇ 3502 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ:

"3501। ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਵਜੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਭਿਆਸ, ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਬਨਾਮ ਆਚਾਰੀਆ ਜਗਦੀਸ਼ਵਰਾਨੰਦ ਅਵਧੂਤ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ, (2004) 12 ਐਸਸੀਸੀ 770 (ਪੈਰਾ 9) ਅਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ, ਵਾਰਾਣਸੀ (ਉਪਰੋਕਤ) ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਜਨਤਕ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1962 ਐਸ. ਸੀ. 1106 (ਪੈਰਾ 8) 'ਤੇ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਿਆ।

3502. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ, ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੂਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਇਸ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਥਿਤ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1994) 6 ਐਸਸੀਸੀ 360 (ਪੈਰਾ 65,72,75 ਅਤੇ 96) ਆਚਾਰੀਆ ਮਹਾਰਾਜਸ਼੍ਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦਜੀ ਆਨੰਦਪ੍ਰਸਾਦਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਗੁਜਰਾਤ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1975) 1 ਐਸਸੀਸੀ 11 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਦਈ (ਸੂਟ-4) ਦੁਆਰਾ ਮੰਗੀ ਗਈ ਰਾਹਤ ਨੂੰ ਧਾਰਾ 34 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਰਾਹਤ ਐਕਟ, 1963 ਅਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵੈਸ਼ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ, ਸ਼ਾਮਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਨਾਮ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਾਰਾਇਣ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ, (1976) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 58 (ਪੈਰਾ 20 ਅਤੇ 27) ਅਮੈਰੀਕਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਬੈਂਕ ਲਿਮਟਿਡ ਬਨਾਮ ਕਲਕੱਤਾ ਸਟੀਲ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ, (1993) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 199 (ਪੈਰਾ 22) 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ।

80. ਜਸਟਿਸ ਸੁਧੀਰ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਪੈਰਾ 2723 ਵਿੱਚ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈਃ

"2723. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ (ਉਪਰੋਕਤ) ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਭੂਮੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਾਨੂੰਨ ਤਹਿਤ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਵਕਫ਼ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਾਇਦਾਦ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਵਕਫ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਜਾਇਦਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਮ ਧਾਰਮਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਉਪਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਜਾਇਦਾਦ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਹੁੰਦੀ ਜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸੰਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਤ ਨਿਰੀਖਣ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾਃ

"78. ਇਹ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫੈਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਅਧੀਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਜਿਵੇਂ ਮਸਜਿਦਾਂ, ਚਰਚਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਆਦਿ। ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਜਾਂ ਧਾਰਾ 26 ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

" 82. ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

81. ਜਸਟਿਸ ਸੁਧੀਰ ਅਗਰਵਾਲ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਪੈਰਾ 5 ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਖੇਤਰ, ਜਿਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇਸ ਅਦਾਲਤ (ਹਾਈ ਕੋਰਟ) ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪੈਰਾ 5 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਃ

"5. ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ। v. ਭਾਰਤ ਸੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 360: ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1995 ਐਸ. ਸੀ. 605, ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਖੇਤਰ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਪਰੋਕਤ ਪੈਰਾ 4 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਮੁੱਖ ਛੱਤ ਵਾਲੇ ਢਾਂਚੇ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਹੜੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਹੜੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ, ਸਹੂਲਤ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੱਤ ਵਾਲੇ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਸਾਹਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ "ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਹੜੇ" ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਨੂੰ "ਬਾਹਰੀ ਵਿਹੜੇ" ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਵਿਵਾਦਤ ਖੇਤਰ ਦਾ ਮਾਪ ਲਗਭਗ 130X80 ਵਰਗ ਕਿ. ਮੀ. ਹੈ। ਪੈਰ.

" 82. ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤੀ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਜਸਟਿਸ ਸੁਧੀਰ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਵਿਵਾਦਿਤ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

83. ਜਸਟਿਸ ਧਰਮ ਵੀਰ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਅਸਹਿਮਤੀ ਵਾਲਾ ਫੈਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਖੰਡ ਦੇ ਪਾਰਸ 3038 ਅਤੇ 3039 ਵਿੱਚ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੰਕ ਨੰ. 19 (ਡੀ) 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

"ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਵਾਲ ਵਾਲੀ ਇਮਾਰਤ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਤਹਿਤ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਢਾਂਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 6.12.1992 ਨੂੰ ਢਾਹਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 360 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਾਨਯੋਗ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪੈਰਾ 70 ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਿੱਤਰ ਵੀ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਜ਼ਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਮੀਨਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਨਤਕ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉਪਲਬਧ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

84. ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਸਟਿਸ ਧਰਮ ਵੀਰ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਐੱਚ. ਐੱਸ. (H.S.) ਦੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਜੈਨ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਹੈਃ

"ਵਕੀਲ ਸ਼੍ਰੀ ਐੱਚ. ਐੱਸ. ਜੈਨ ਨੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 78 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਸੀ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਦੇਵਤਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

85. ਜਸਟਿਸ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 78 ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਫ਼ਾ 3455 ਉੱਤੇ ਜਸਟਿਸ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨਃ

“ ਮਾਨਯੋਗ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਡਾ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ (ਉਪਰੋਕਤ) ਵਿੱਚ ਅਯੁੱਧਿਆ, 1993 ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖੇਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੈਰਾ-78 ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈਃ

ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਦਈ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਾਹਤ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਹਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਹਤ ਐਕਟ, 1877 ਦੀ ਧਾਰਾ 42 ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਹਤ ਐਕਟ, 1963 ਦੀ ਧਾਰਾ 34 ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨਃ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨਾ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਇਹ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਰੰਤ ਮੁਕੱਦਮਾ ਮਿਸਾਲੀ ਕੀਮਤ ਨਾਲ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈਃ

86. ਡਾ. ਧਵਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਸਟਿਸ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਪੀ. ਐਨ. ਮਿਸ਼ਰਾ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਪੈਰੇ 77,78,80 ਅਤੇ 82' ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਰਵੀਸ਼ੰਕਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਸਟਿਸ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਜੋ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਅਤੇ 1949 ਤੋਂ ਨਿਆਂਇਕ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਠੋਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

87. ਹਾਲਾਂਕਿ ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਵਿਵਾਦਿਤ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਮੁੱਖ ਪੈਰੇ ਜਿੱਥੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਤੀਜੇ ਵਾਪਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਜਸਟਿਸ ਸੁਧੀਰ ਅਗਰਵਾਲ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 4049 ਤੋਂ 4054 (ਖੰਡ II) ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਧੀਕ ਸਾਲਿਸਟਰ ਜਨਰਲ ਸ਼੍ਰੀ ਤੁਸ਼ਾਰ ਮਹਿਤਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

88. ਪੈਰੇ 4049 ਅਤੇ 4050 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਹਨਃ

"4049. ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ (ਉਪਰੋਕਤ) ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕੁਝ ਪਹਿਲੂਆਂ' ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੰਬਿਤ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਮੁੱਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਕਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਇਸ ਅਦਾਲਤ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ' ਤੇ ਗੌਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

4050. ਸ਼੍ਰੀ ਅਈਅਰ, ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਲੱਭਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਟਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੇ ਕੋਈ ਮੁੱਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਸਿੱਟਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

89. ਉਪਰੋਕਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਪੈਰਾ 4051 ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹੈਃ

"4051. ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਾਨੂੰ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਅਯੁੱਧਿਆ ਐਕਟ, 1993 ਦੀ ਵੈਧਤਾ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਐਕੁਆਇਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ 7 ਜਨਵਰੀ, 1993 ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 143 ਦੇ ਤਹਿਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 'ਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੀ ਰਾਏ ਮੰਗਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਵਾਲਾ: "ਕੀ ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਢਾਂਚਾ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ (ਉਕਤ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਪਰਿਸਰ ਸਮੇਤ) ਜਿਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਢਾਂਚਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।

90. ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੱਥ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਤੱਥ ਨਾ ਤਾਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਤ ਚਰਚਾ ਪੈਰਾ 4053 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹੈ:

"4053. ਇਹ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਕੁੱਝ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਤੱਥ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਤੱਥ ਨਾ ਤਾਂ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਸਵਾਲ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦਾਨ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਪੈਰਾ 68 (ਏ. ਆਈ. ਆਰ.) ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨਾਗਰਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਪੂਰੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਸ਼ਾਹਿਦ ਗੰਜ ਬਨਾਮ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1938 ਲਾਹੌਰ 369 ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਜੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਿੱਤਰ ਗੁਆ ਦੇਵੇਗੀ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, "ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਪਵਿੱਤਰ ਮਸਜਿਦ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਰਤੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ, "ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇੱਕ ਅਚੱਲ ਸੰਪਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੋ ਇਹ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਉਹ ਉਲਟ ਕਬਜ਼ੇ ਨਾਲ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਵੀ ਕੌਂਸਲ ਦੁਆਰਾ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਉਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਨਤਕ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇੱਕ ਉਚਿਤ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖੇਤਰ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ 'ਤੇ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ' ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਜਨਤਕ ਲਾਭ ਲਈ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਜਾਂ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦਰਜ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ 'ਤੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਹਾਲਾਂਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਪਰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਉਲਟ ਕਬਜ਼ੇ ਨਾਲ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਜਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਭਾਵ, ਸਥਾਨ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਅਲਹਿਦਗੀ' ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਐਕਟ 1993 ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਦਰਭ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਹੈ। ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 (3) ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਮੂਲ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁੱਦਾ ਜੋ ਮੂਲ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਉਠਾਇਆ, ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁੱਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾ ਸਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਰ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

(ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ)

91. ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮੁੱਦੇ' ਤੇ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪੈਰਾ 4054 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀਃ

"4054. ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਰਜੀਹ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿਸੇ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਉਦੋਂ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਤਦ ਹੀ ਇਹ ਦੂਜੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਬੰਧਨਕਾਰੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

92. ਅਪੀਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਮਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁੱਦੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜੋ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਾਰਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਕਤ ਨਿਰੀਖਣਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਭੂਮੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਿਰੀਖਣ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

93. ਇਹ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨੰਬਰ 1 ਦੇ ਮੁਦਈ ਦੁਆਰਾ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਈ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ 5 ਅਧਾਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ

ਅਤੇ ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਪੀਲ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਆਧਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਧਵਨ ਦੁਆਰਾ ਅਪਵਾਦ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਨਃ

(i) ਸਾਈਟ ਦੀ ਵੰਡ ਧਾਰਾ 25 ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ ਜੋ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ;

(ii) ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਥਿਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸਲਾਮੀ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

94. ਉਪਰੋਕਤ ਆਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਵਿਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ।

95. ਅਸੀਂ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਪੈਰੇ 78 ਅਤੇ 82 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੀ ਹੱਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੀਕਰਨ "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ" ਅਤੇ "ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਵ" ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਉਪਰੋਕਤ ਪੈਰੇ ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿ ਕੀ ਵਿਵਾਦਤ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਅੰਤਮ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਜਾਂ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਇੱਕ ਕੰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਵਿਵਾਦਤ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਪੀਲਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਵੱਲੋਂ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਅਧਾਰ' ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਧਾਰ ਲੈਣਾ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਹਨ, ਅਪੀਲਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ 'ਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਪਰੋਕਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਕੇਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਲਈ ਵਾਧੂ ਆਧਾਰ

96. ਕੁਝ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਨੇ ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ' ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਆਪਣੇ 10.07.1989 ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ ਸਨ। ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਪੀਲ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ, ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਇੰਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਨੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਈ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨੋਟ ਕਰਾਂਗੇ।

97. ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਸ਼੍ਰੀ ਕੇ. ਪਰਾਸਰਨ, ਵਿਦਵਾਨ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਸੀ. ਐੱਸ. ਨੇ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵੈਦਿਆਨਾਥਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਤਾਂ ਮਾਮਲਾ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਕੇਸ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਅਪੀਲਾਂ ਇੱਕ ਮੁਕੱਦਮੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਬੂਤ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੋਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਬੂਤ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

98. ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਧਿਰਾਂ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਪੇਸ਼ ਕਰੀਏ, ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਕੇਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 145 (3) ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜਾਂ ਅਨੁਛੇਦ 143 ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਹਵਾਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਨੁਛੇਦ 145 (3) ਦਾ ਉਪਬੰਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈਃ

"ਬਸ਼ਰਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਅਨੁਛੇਦ 132 ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਪਬੰਧ ਅਧੀਨ ਅਪੀਲ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜੱਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਪੀਲ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਪੀਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਅਪੀਲ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਅਦਾਲਤ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਧਾਰਾ ਦੁਆਰਾ ਗਠਿਤ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਰਾਏ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਭੇਜੇਗੀ ਅਤੇ ਰਾਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਰਾਏ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਪੀਲ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰੇਗੀ।

99. ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ 'ਤੇ, ਅਪੀਲ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਜੱਜ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨਃ

(i) ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੈ ਕਿ ਅਪੀਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ;

(ii) ਅਪੀਲ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

100. ਆਰਟੀਕਲ 145 (3) ਦੇ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ' ਤੇ, ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਬੈਂਚ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਕੇਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅਬਦੁਲ ਰਹੀਮ ਇਸਮਾਈਲ ਸੀ. ਰਹੀਮਤੂਲਾ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1959 ਐਸ. ਸੀ. 1315 ਵਿੱਚ ਧਾਰਾ 145 (3) 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਆਰਟੀਕਲ 19 (1) (ਡੀ) (ਈ) ਅਤੇ ਆਰਟੀਕਲ 19 ਦੀ ਉਪ-ਧਾਰਾ (5) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਇਬਰਾਹਿਮ ਵਜ਼ੀਰ ਮਾਵਤ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਾਮਲੇ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1954 ਐਸ. ਸੀ. 229 ਦੇ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸਪੋਰ੍ਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇੱਕ ਉਚਿਤ ਪਾਬੰਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਅਬਦੁਲ ਰਹੀਮ ਇਸਮਾਈਲ (ਉਪਰੋਕਤ) ਵਿੱਚ ਪਾਸਪੋਰਟ ਨਿਯਮ, 1950 ਦੇ ਨਿਯਮ 3 ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਾਣੀ, ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਇਜ਼ ਪਾਸਪੋਰਟ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 3 ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਧਾਰਾ 3 ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਨੁਛੇਦ 19 (1) (ਡੀ) ਅਤੇ (ਈ) ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਠੋਸ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪੈਰਾ 6 ਵਿੱਚ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀਃ

“6.... ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪੰਜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਜੱਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 145 (3) ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜਾਂ ਧਾਰਾ 143 ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਵਾਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉੱਠਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ।

101. ਭਗਵਾਨ ਸਵਰੂਪ ਲਾਲ ਬਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1965 ਐਸ. ਸੀ. 682 ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਉਦੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਅੰਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪੈਰਾ 11 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈਃ

"11.... ਸਿੱਖਿਅਤ ਵਕੀਲ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਠਾਏ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 5 ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 145 (3) ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 5 ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਠਾਕੁਰ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1960 ਐਸ. ਸੀ. 356 ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਉਦੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

XXXXXXXXXXXXXX

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਚਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਿਰਫ ਮੌਜੂਦਾ ਕੇਸ ਦੇ ਤੱਥਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 145 (3) ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

102. ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼ (ਪੀਯੂਸੀਐਲ) ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ (2003) 4 ਐਸਸੀਸੀ 399 ਦੇ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਵੀ ਧਾਰਾ 145 (3) 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਉੱਠਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਬਨਾਮ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਰਿਫਾਰਮਜ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। (2002) 5 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ 294-(ਏ

ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਫੈਸਲਾ) ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਰਾ ਨੰਬਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। 28, 32 ਅਤੇ 78:

"28. ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਸ੍ਰੀ ਅਰੁਣ ਜੇਤਲੀ ਅਤੇ ਸਾਲਿਸਟਰ ਜਨਰਲ ਸ੍ਰੀ ਕਿਰੀਟ ਐਨ ਰਾਵਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਵਾਲ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 32. ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ। ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸੁਧਾਰਾਂ ਲਈ 1 ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸੰਘ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਦਾਇਰ ਅਪੀਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸਾਲਿਸਟਰ ਜਨਰਲ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਿਵਾਦ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 145 (3) ਦੇ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲ ਦਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

78. ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਜੋ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈਃ

XXXXXXXXXXXXXXX

(ਸੀ) ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਫੈਸਲਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੇ ਅੰਤਮਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ, ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਆਰਟੀਕਲ 145 (3) ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਵਾਲਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। "

103. ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਉੱਤੇ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਦਾਊਦ ਬੋਹਰਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ, (2005) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 673। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਨਿਯਮ, 1966 ਅਤੇ ਅਨੁਛੇਦ 141 ਅਤੇ 145 (2) ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 12 ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਘੱਟ ਜਾਂ ਬਰਾਬਰ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਅਦ ਦੇ ਬੈਂਚ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹੈ। ਘੱਟ ਕੋਰਮ ਵਾਲਾ ਬੈਂਚ ਵੱਡੇ ਕੋਰਮ ਵਾਲੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਅਸਹਿਮਤ ਜਾਂ ਅਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਘੱਟ ਕੋਰਮ ਵਾਲਾ ਬੈਂਚ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਬੈਂਚ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੇ ਕੋਰਮ ਦਾ ਬੈਂਚ ਜਿਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਪੈਰਾ 12 (3) ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਦੱਸੇ ਗਏ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਅਪਵਾਦ ਵੀ ਵੇਖੇ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹਨਃ

(3) ਉਪਰੋਕਤ ਨਿਯਮ ਦੋ ਅਪਵਾਦਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨਃ (1) ਉਪਰੋਕਤ ਨਿਯਮ ਮੁੱਖ ਜੱਜ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰੋਸਟਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਹਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ (2) ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜੇ ਮਾਮਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵੱਡੇ ਕੋਰਮ ਵਾਲੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਬੈਂਚ ਖੁਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਕੋਰਮ ਵਾਲੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਲਏ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੱਕ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਜਾਂ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਪਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ (ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ) ਅਤੇ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਕੇਸ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਜਾਂ ਬੈਂਚ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਜੱਜ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਘੁਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਓਰਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੰਸੋਲੀ ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਓਰਸ। (ਉਪਰੋਕਤ) "

104. ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਅਤੇ ਡਾ. ਧਵਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਲਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਧਾਰਾ 145 (3) ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ' ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਅਤੇ ਡਾ. ਧਵਨ ਦੋਵਾਂ ਨੇ W.P. ਵਿੱਚ 26.03.2018 ਨੂੰ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਆਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਭਰੋਸਾ ਜਤਾਇਆ ਹੈ। (ਏ) ਨਹੀਂ। 2018 ਦਾ 222-ਸਮੀਨਾ ਬੇਗਮ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਿਤੀ 26.03.2018 ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਬਹੁ-ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਕਾਹ ਹਲਾਲਾ; ਨਿਕਾਹ ਮੁਤਾਹ; ਅਤੇ ਨਿਕਾਹ ਮਿਸਯਾਰ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿ ਉਹ ਗੈਰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਰਾ ਬਾਨੋ ਆਦਿ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ। ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ, (2017) 9 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 1, ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤਲਾਕ-ਏ-ਬਿੱਦਤ ਜਾਂ ਤੀਹਰੇ ਤਲਾਕ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਧਾਰਾ 25 ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਰਾ ਬਾਨੋ (ਉਪਰੋਕਤ) ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਨਿਕਾਹ ਹਲਾਲਾ, ਨਿਕਾਹ ਮੁਤਾਹ ਅਤੇ ਨਿਕਾਹ ਮਿਸਯਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ।

ਆਰਟੀਕਲ 25 ਦੁਆਰਾ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਿਤੀ 26.03.2018 ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹਵਾਲਾ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਤੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

105. ਹੁਣ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

106. ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਜ਼ ਲਿਮਟਿਡ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ (1995) 5 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 338 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ, ਖੰਡੇਲਵਾਲ ਮੈਟਲ ਐਂਡ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਰਕਸ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1985) 3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 620 ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐੱਸ. ਐੱਸ. ਰਾਠੌਰ ਬਨਾਮ ਐੱਮ. ਪੀ. ਰਾਜ, 1988 (ਪੂਰਕ) ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 522 ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਗੋਇਲ ਬਨਾਮ ਮਿਊਂਸਪਲ ਬੋਰਡ, ਕਾਨਪੁਰ ਅਤੇ ਹੋਰ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1958 ਐੱਸ. ਸੀ. 1036 ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਦੋ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਏ ਦੇ ਅੰਤਰ ਜਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਏ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਕਾਰਨ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੇ ਸੰਦਰਭ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1996) 7 ਐਸਸੀਸੀ 577 ਅਤੇ ਬਾਲਾਸਰੀਆ ਕੰਸਟਰੱਕਸ਼ਨ (ਪੀ) ਲਿਮਟਿਡ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕੇਸ ਹਨ। ਬਨਾਮ ਹਨੂੰਮਾਨ ਸੇਵਾ ਟਰੱਸਟ ਅਤੇ ਹੋਰ, (2006) 5 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 662, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮਾਮਲੇ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅੱਚਨ ਰਿਜ਼ਵੀ (I) ਬਨਾਮ ਯੂ. ਪੀ. ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 751 ਅਤੇ ਅੱਚਨ ਰਿਜ਼ਵੀ (II) ਬਨਾਮ ਯੂ. ਪੀ. ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 752 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਉਹ ਕੇਸ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਮਾਣਹਾਨੀ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਕਾਲੀ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ, ਉਕਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੁਹੰਮਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ। ਅਸਲਮ ਉਰਫ ਭੂਰੇ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ, (2003) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 576 ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ 67.703 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਿਮ ਆਦੇਸ਼ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ। ਅਸਲਮ ਉਰਫ ਭੂਰੇ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤੀ ਸੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ, (2003) 4 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 1, 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਧਾਰਾ 32 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਜਨਹਿੱਤ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਉਸ ਤਰੀਕੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਭਾਵ, ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲੰਬਿਤ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲੇ ਤੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ 13.03.2002 ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅੰਤਰਿਮ ਆਦੇਸ਼, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 14.03.2002 ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਰਹੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਕਤ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

107. ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਾਂਤੀਲਾਲ ਗੋਸਾਲੀਆ ਬਨਾਮ ਗੰਗਾਧਰ ਅਤੇ ਹੋਰ, 1980 ਵਿੱਚ ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਫੈਸਲਾ। ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 340 'ਤੇ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਦੇਸ਼ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨਃ

"ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਰਾਖਵਾਂ ਰੱਖਿਆ। ਜੁਡੀਸ਼ੀਅਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਪਾਇਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜੋ ਗੋਆ, ਦਮਨ ਅਤੇ ਦੀਵ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਾਈਨਿੰਗ ਪੱਟੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਮਾਨਯੋਗ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

108. ਉਪਰੋਕਤ ਆਦੇਸ਼ ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਪੀਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਉਕਤ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਉਪਰੋਕਤ ਆਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਯੋਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਮਦਦ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਫੈਸਲਾ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਸਟਿਸ ਈ. ਐੱਸ. ਵੈਂਕਟਰਾਮਈਆ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ-ਰਾਮ ਜੇਠਮਲਾਨੀ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ, (1984) 3 ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 696 ਵਿੱਚ ਵੈਕੇਸ਼ਨ ਜੱਜ। ਉਪਰੋਕਤ ਆਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ (ਅਪਰਾਧਿਕ) ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਆਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਜੱਜ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹਨ।

ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਰਾਏ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸੱਤ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਆਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਕੇਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਆਦੇਸ਼ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ।

109. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ (1989) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 504 ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕੋਈ ਨਿਰਣਾਇਕ ਮਾਮਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ, ਮਾਮਲਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਬਾਰਾ ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਆਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਮਾਣਯੋਗ ਜੱਜਾਂ ਦਾ ਬੈਂਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸੰਘ ਬਨਾਮ ਐੱਮ. ਗੋਪਾਲਕ੍ਰਿਸ਼ਨਈਆ, 1995 ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ (4) ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 81, ਦਿੱਲੀ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਡੀ. ਟੀ. ਸੀ. ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ, 1991 ਸਪੱਸ਼ਟ (1) ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 600 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਦਿੱਲੀ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਉਪਰੋਕਤ) ਅਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਇਨਲੈਂਡ ਵਾਟਰ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਬ੍ਰੋਜੋ ਨਾਥ ਗਾਂਗੁਲੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ, (1986) 3 ਐੱਸ. ਸੀ. ਸੀ. 156, ਜੋ ਸਥਾਈ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਾਰਜਕਾਲ' ਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕੀ ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸਵਾਲ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਕੇਸ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੋਈ ਅਨੁਪਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

110. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਬੈਂਕ ਬਨਾਮ ਪ੍ਰਭਾ ਡੀ ਨਾਇਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ (2002) 10 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 686 ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਸਿਵਲ ਕੋਡ ਦੀ ਧਾਰਾ 535 ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਸੀਮਾ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹਵਾਲਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ (2008) 17 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 650 ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਭਾਰਤੀ ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਚਾਰ ਨਿਗਮ ਲਿਮਟਿਡ (2014) 3 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 304 ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਵਿੱਚ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

ਅਤੇ ਐਕਸਚੇਂਜ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਬਨਾਮ ਸਹਾਰਾ ਇੰਡੀਆ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ ਅਤੇ ਹੋਰ, (2014) 8 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 751, ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਹਿਲੇ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਦੁਬਾਰਾ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਲਈ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ ਬਨਾਮ ਗੁਲਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਮਹਾਜਨ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ (2014) 12 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 618 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇੱਕ ਮਾਣਹਾਨੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਵਾਦ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਦੁਆਰਾ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਵਿਵੇਕ ਨਾਰਾਇਣ ਸ਼ਰਮਾ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ, (2017) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 388 ਹੈ। ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦਾ ਬੈਂਚ 08.11.2016 ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। 500/- ਅਤੇ ਰੁ. 1000/- ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਨੋਟਬੰਦੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂ ਅਨੁਛੇਦ 32 ਅਧੀਨ ਦਾਇਰ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਅਤੇ ਤਬਾਦਲੇ ਦੀਆਂ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਆਏ, ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਪੈਰਾ 3 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕੀਤਾ:

"3. ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ ਦੇ ਦੂਰਗਾਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਰਜਿਸਟਰੀ ਇੱਕ ਢੁਕਵੇਂ ਬੈਂਚ ਦੇ ਗਠਨ ਲਈ ਮਾਣਯੋਗ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਰੱਖੇਗੀ।

111. ਉਪਰੋਕਤ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ, ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

112. ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਮਿਤੀ 30.09.2010 ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲਾਂ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਚਾਰ ਮੂਲ ਮੁਕੱਦਮੇ, ਜੋ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਹੱਕ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਚਾਰ ਸਿਵਲ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿਵਲ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਮੁੱਦੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁੱਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਦੇ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਮੌਜੂਦਾ ਅਪੀਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ, ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ ਦੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਅਪੀਲਾਂ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਣ।

113. ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਸਟਿਸ ਐੱਸ. ਯੂ. ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਮਤ ਲਈ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਜਸਟਿਸ ਜੇ. ਐੱਸ. ਵਰਮਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਸਟਿਸ ਐੱਸ. ਯੂ. ਖਾਨ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀਃ

'ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੈਰ-ਸ਼ਾਂਤੀ-ਦੋਸਤੀ-ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ-ਜਾਂ ਕੀ? ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਸਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਹਨ (ਬੇਸ਼ਕ ਜੂਨੀਅਰ ਭਾਈਵਾਲ)। ਉਹ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ (ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਂਬਰ ਵੱਡੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਸੀਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਲੋੜਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਰਾਸਤ ਵੀ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਹੱਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ ਦਿਓ।

114. ਜਸਟਿਸ ਜੇ. ਐਸ. ਵਰਮਾ ਨੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 156 ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਉਮੀਦ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ ਜੋ ਇੱਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਪੈਰਾ 156 ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀਃ

"156 ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਅੰਤਮ ਆਦੇਸ਼ ਪਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਇੱਕ ਆਮ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਨਿਰੀਖਣ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ. ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਇੱਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸਲਾਮ, ਈਸਾਈ ਧਰਮ, ਪਾਰਸੀ ਧਰਮ, ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ, ਬੁੱਧ ਧਰਮ, ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਨਾਹ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਨਰਮਪੰਥੀ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਪੂਰੀ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਆਮ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮਿਲੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਭਾਈਚਾਰਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤਾਨਾ ਹੱਲ ਕੱਢੇਗਾ।

115. ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮ੍ਰਿੱਧ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਵੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਲਈ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ, ਜੇ.]

116. ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ 245 ਈ. ਪੂ. (ਮਸੀਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ) ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਕਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਜੋ ਚੱਟਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਆਸਥਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

"ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਰਾਜਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਹਰ ਰੂਪ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਜਾਂ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਤੱਤ ਦੇ ਵਾਧੇ ਜਿੰਨਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ; ਜਿਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। "ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਮੇਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਧੀਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।"

117. ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸਾਬਕਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਡਾ. ਐੱਸ. ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿਤਾਬ "ਹਿੰਦੂ ਵਿਊ ਆਫ ਲਾਈਫ" ਵਿੱਚ "ਧਰਮ ਦੇ ਟਕਰਾਅ" ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਉਮੀਦ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਡਾ. ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨਃ

"ਧਰਮ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਹੱਲ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪੱਕਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਸਵੈ-ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਕੋਈ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸੰਕਲਪ ਕੀਮਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਸਵੈ-ਨਿਰਣੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਨਾ ਸਿੱਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਸਦਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਂਗਰਸਾਂ ਆਪਸੀ ਸਮਝ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਧਰਮ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ ਨਿਰਪੱਖ ਰਵੱਈਆ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਚਣਾ ਸਿੱਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਅਸੰਗਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਪੂਰਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸੰਪਰਕ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਇਸ ਜਾਂ ਉਸ ਧਰਮ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਸਬਰ, ਸਵੈ-ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਊਰਜਾ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਹਰ ਮਹਾਨ ਧਰਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨੂੰਨ, ਇੱਛਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇਪਣ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਧਰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫੁੱਲ ਗੰਦੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਉੱਗਦੇ ਹਨ।

118. ਸਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜਸਟਿਸ ਐੱਸ. ਯੂ. ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 156 ਵਿੱਚ ਜਸਟਿਸ ਜੇ. ਐੱਸ. ਵਰਮਾ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਦੋਵਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਧ ਦੇਣਗੀਆਂ।

119. ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਭੂਮੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਾ ਤਾਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂਆਂ ਸਨ।

120. ਸਾਡੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਚਰਚਾਵਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਸਾਡੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਰਾਏ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਕੇਸ (ਉਪਰੋਕਤ) ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

121. ਅਸੀਂ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੀ ਏਜਾਜ਼ ਮਕਬੂਲ ਅਤੇ ਪੀ.ਵੀ. ਲਈ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕੀਮਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਯੋਗੇਸ਼ਵਰਨ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਹੈ।

122. ਜੋ ਅਪੀਲਾਂ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ 29 ਅਕਤੂਬਰ, 2018 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਐੱਸ. ਅਬਦੁਲ ਨਾਜ਼ੀਰ, ਜੇ. 1. ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਰਾ ਜਸਟਿਸ ਅਸ਼ੋਕ ਭੂਸ਼ਣ ਦੇ ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਰਾ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ (1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 360 (ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ 'ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ') ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਰਡਸ਼ਿਪ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਰਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹਾਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਂ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰੇ 63 ਤੋਂ 75 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰੈੱਸ ਜੁਡੀਕਾਟਾ ਦੇ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੁੱਦਿਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਐੱਸ. ਅਬਦੁਲ ਨਾਜ਼ੀਰ, ਜੇ.]

2. ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਸ ਦੇ ਤੱਥ ਅਤੇ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲੀਲਾਂ ਮੇਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਰਾ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਢੁਕਵੇਂ ਤੱਥ ਦੱਸੇ ਹਨ।

3. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅਯੁੱਧਿਆ ਐਕਟ, 1993 (ਨੰ. (ਸੰਖੇਪ '1993 ਐਕਟ') ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 143 ਦੇ ਖੰਡ (1) ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਰਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਰਾਏ ਲਈ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਸਵਾਲ ਸੀ:

"ਕੀ ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ (ਜਿਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਢਾਂਚਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਹੜਿਆਂ ਸਮੇਤ) ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਢਾਂਚਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ?

4. ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਦਾਲਤ ਨੇ 1993 ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਵੈਧਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਸੰਸਦ ਕੋਲ ਉਕਤ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧਾਨਕ ਯੋਗਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਾਰਾ 4 (3) ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੂਰਾ 1993 ਐਕਟ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ' ਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਪੈਰਾ 51 ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਸਥਾਨ ਦੀ "ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ" ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

"51. ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਯੁੱਧਿਆ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਉੱਥੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਇਹ ਮਸਜਿਦ ਮੀਰ ਬਾਕੀ ਦੁਆਰਾ 1528 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੂਜਾ ਦਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਸਥਾਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਿੱਤਾਂ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਦਲੀਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਧਾਰਾ 7 ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

5. ਉਪਰੋਕਤ ਸਿੱਟੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੈਰਾ 65 ਤੋਂ 82 ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੀ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੈਰੇ ਵਿੱਚ, ਪੈਰੇ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

77, 78 ਅਤੇ 80 ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮਾਮਲੇ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨਃ

77. ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 26 ਦੇ ਉਲਟ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ, ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਫੈਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ' ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਅਭਿਆਸ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

78. ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਜੋ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

80. ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਢਾਂਚਾ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਉਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਤੇ ਉਲਟ ਕਬਜ਼ੇ ਕਾਰਨ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਸੀ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਐੱਸ. ਅਬਦੁਲ ਨਾਜ਼ੀਰ, ਜੇ.]

6. ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਰ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਹੈਃ

"82. ਸਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਖੇਪ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਉਲਟ ਕਬਜ਼ੇ ਦੁਆਰਾ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਮੁੱਲਾ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, 19ਵਾਂ ਸੰਪਾਦਨ, ਐਮ. ਹਿਦਾਇਤਉੱਲਾ ਦੁਆਰਾ-ਧਾਰਾ 217; ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਿਦ ਗੰਜ ਬਨਾਮ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ)। [ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1940 ਪੀ. ਸੀ. 116,121] ਜੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਜਾ ਹੈ, ਜੋ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਲੋਕਾਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਰਚ, ਮੰਦਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘੱਟ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਅਸਧਾਰਨ ਅਤੇ ਅਸਧਾਰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜੇ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਜਿਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸਥਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪੂਜਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ' ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

7. ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਧਵਨ, ਵਿਦਵਾਨ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ, ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਪੈਰਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ, "ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।" ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਨਿਰੀਖਣ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਹਨ।

ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ. ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸੱਤ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ, ਮਦਰਾਸ ਬਨਾਮ ਸ਼੍ਰੀ ਲਕਸ਼ਮਿੰਦਰ ਤੀਰਥ ਸਵਾਮੀਅਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਟ 1954 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1005 (ਸੰਖੇਪ 'ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਟ' ਲਈ) ਇਹ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਠ ਵਿੱਚ "ਜ਼ਰੂਰੀਤਾ" ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਅਤੇ ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। "ਇੰਟੈਗਰਲ" ਨੂੰ "ਜ਼ਰੂਰੀ" ਨਾਲ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਰਟ ਸਰਕਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਤ ਸਮਝਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਗਲਤੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ" ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਪੈਰਾ 78 ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਟੈਸਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ "ਜਾਂ" ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਹਿਜ ਸਮਝ ਨਾਲ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਅਤ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕੁਝ ਫੈਸਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਡਾ. ਧਵਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੇ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਿਤ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੈਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਡਾ. ਧਵਨ ਨੇ ਇਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਨੇ ਉਕਤ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

8. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਾਸਰਨ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨੂੰ 1993 ਦੇ ਐਕਟ ਤਹਿਤ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੌਜੂਦ ਹਰ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੀ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

9. ਅਸੀਂ ਐਸ/ਸ਼੍ਰੀ ਸੀ. ਐਸ. ਵੈਦਿਆਨਾਥਨ, ਰਾਜੂ ਰਾਮਚੰਦਰਨ, ਐਸ. ਕੇ. ਜੈਨ, ਵਿਦਵਾਨ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਤੁਸ਼ਾਰ ਮਹਿਤਾ, ਵਿਦਵਾਨ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਸਾਲਿਸਟਰ ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਪੀ. ਐਨ. ਮਿਸ਼ਰਾ, ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਹੈ।

10. ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਵਕੀਲ ਨੇ ਮਸਜਿਦ 'ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ, ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਚੁਕਵੇਂ ਅੰਸ਼ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ' ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਭਾਸ਼ਣ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਕੀ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

11. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਦਲੀਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 65 ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਸਿਰਲੇਖ "ਮਸਜਿਦ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ" ਦੇ ਤਹਿਤ ਇਸ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਰਾ 74 ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਥਾਨ, ਜਿਵੇਂ ਮਸਜਿਦਾਂ, ਚਰਚਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਆਦਿ। ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਜਾਂ ਧਾਰਾ 26 ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਪੈਰਾ 77 ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਰਟੀਕਲ 25 ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਆਰਟੀਕਲ 26 ਦੇ ਉਲਟ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਕੋਈ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਧਰਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ, ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਫੈਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਾਨ' ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੈਰਾ 78 ਵਿੱਚ, ਇਹ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਜੋ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

12. ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰੂਰ ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਾ 1025 ਉੱਤੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

"..... ਵਿਦਵਾਨ ਅਟਾਰਨੀ ਜਨਰਲ ਲੇਖ ਦੀ ਧਾਰਾ (2) (ਏ) ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ,

ਜੋ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ, ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਖਾਸ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭੋਜਨ ਦੀ ਭੇਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਜਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਅੱਗ ਦੀ ਭੇਟਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪਾਠ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਖਰਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾਰਕੀਟ ਯੋਗ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਵੇਗੀ; ਇਹ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹਨ ਅਤੇ ਧਾਰਾ 26 (ਬੀ) ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਜੋਂ ਮੰਨੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਆਰਟੀਕਲ 25 (2) (ਏ) ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਗਰੰਟੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਨਤਕ ਵਿਵਸਥਾ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਜੋ ਆਰਥਿਕ, ਵਪਾਰਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

13. ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਫ਼ੇ 1028-1029 ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ,

"ਇਸ ਲਈ ਅਨੁਛੇਦ 26 (ਬੀ) ਦੇ ਤਹਿਤ, ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਗਠਨ ਜਾਂ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਹੜੇ ਸੰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਹਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਮਰੱਥ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ

ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦਾਨ ਸੰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ 'ਤੇ ਵਿਅਰਥ ਖਰਚ ਕਰਕੇ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

14. ਰਤਿਲਾਲ ਪਨਾਚੰਦ ਗਾਂਧੀ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿੱਚ। 1954 ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1055, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ: "ਇਹ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਧਰਮ' ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਰਗੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਧਰਮ ਹਨ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਪਹਿਲੇ ਕਾਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਲੋਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੰਬਈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਦਵਾਨ ਜੱਜ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਨ।

XXX XXX XXX

ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਹਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਜ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਅਥਾਰਟੀ ਲਈ ਟਰੱਸਟ ਅਸਟੇਟ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

15. ਸ਼੍ਰੀ ਵੈਂਕਟਾਰਮਨ ਦੇਵਰੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਓਰਸ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ, ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 895 ਨੂੰ ਮਦਰਾਸ ਟੈਂਪਲ ਐਂਟਰੀ ਆਥੋਰਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਐਕਟ, 1947 ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 1949 ਵਿੱਚ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਠ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

"16 (3).... ਹੁਣ, "ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ" ਦੇ ਸਮੀਕਰਨ ਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਦਾਨ, ਮਦਰਾਸ ਬਨਾਮ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀਸ਼ੀਰੂਰ ਮੱਠ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਲਕਸ਼ਮਿੰਦਰ ਤੀਰਥ ਸਵਾਮੀਅਰ [(1954) ਐੱਸ. ਸੀ. ਆਰ. 1005] ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਇਸ ਦੇ ਗਿਆਨ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕੰਦ ਵੀ। ...."

16. ਦੁਰਗਾ ਕਮੇਟੀ, ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਸਈਦ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ (1962) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 383 ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈਃ

"ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦਾਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ' ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਪੁੱਛਣਾ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੂਫ਼ੀਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਜਾਂਚ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਕੀ ਚਿਸ਼ਤੀਆ ਸੰਪਰਦਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਆਰਟੀਕਲ 26 ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਭਾਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

17. ਸਰਦਾਰ ਸੈਦਨਾ ਤਾਹਿਰ ਸੈਫੁਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਬਨਾਮ ਬੰਬਈ ਰਾਜ 1962 ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ (2) ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 496 ਵਿੱਚ, ਇਹ ਅਦਾਲਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵੈਧਤਾ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈਃ

"ਕਲਾ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਮਦਰਾਸ ਬਨਾਮ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀਸ਼ੀਰੂਰ ਮੱਤ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਲਕਸ਼ਮਿੰਦਰ ਤੀਰਥ ਸਵਾਮੀਅਰ; ਮਹੰਤ ਜਗਨਨਾਥ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦਾਸ ਬਨਾਮ ਉੜੀਸਾ ਰਾਜ; ਸ਼੍ਰੀ ਵੈਂਕਟਮਨ ਦੇਵਰੂ ਬਨਾਮ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ; ਦੁਰਗਾ ਕਮੇਟੀ; ਅਜਮੇਰ ਬਨਾਮ ਸੱਯਦ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਆਈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਛੇਦ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਫੈਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ, ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਐੱਸ. ਅਬਦੁਲ ਨਾਜ਼ੀਰ, ਜੇ.]

18. ਤਿਲਕਾਯਤ ਸ਼੍ਰੀ ਗੋਵਿੰਦ ਲਾਲਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬਨਾਮ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ (1964) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 561 ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨਾਥਦ੍ਵਾਰਾ ਮੰਦਰ ਐਕਟ, 1959 (ਨੰ. 1959 ਦਾ XIII) ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਲਭ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾਥਦਵਾੜਾ ਆਰਡੀਨੈਂਸ, 1959 (ਨੰ. 1959 ਦਾ II) ਜੋ 6 ਫਰਵਰੀ, 1959 ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਨੂੰ ਐਕਟ ਦੁਆਰਾ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਮੰਦਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਐਕਟ ਅਯੋਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇਸ ਸੰਸਕਰਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਰੋਧੀ ਦਲੀਲਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈਃ

"ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿ ਕੋਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਟੈਸਟ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਫਾਰਮੂਲਾ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਜਾਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਲਓ। ਜੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਇੱਕ ਵਰਗ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਰਗ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਦਾਲਤ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇਗੀ? ਭੋਜਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਾਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਦਾਲਤ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿ ਭਾਈਚਾਰਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈਚਾਰਾ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਫਾਰਮੂਲਾ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨੀ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਇਹ ਹੈ, ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਬੂਤ' ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਇਸ ਸੰਭਾਵਿਤ ਪੇਚੀਦਗੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਦੁਰਗਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਵਧਾਨੀ ਵਰਤੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਬਨਾਮ ਸਈਦ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ [(1962) 1 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 383 ਸਫ਼ਾ 411] ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਕਤ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਹਿਨੇ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ ਅਤੇ ਆਰਟੀਕਲ 25 (1) ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

19. ਉਪਰੋਕਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਂਚ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

20. ਇਸ ਸਮੇਂ, ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ, ਵਾਰਾਣਸੀ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਯੂ. ਪੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜ (1997) 4 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 606, ਪੈਰਾ 28 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਨਿਰੀਖਣਾਂ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਵੀ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

".... ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਾਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਧਰਮ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਮਲੇ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਅਟੁੱਟ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਨਿਰਣਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਬੂਤ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਰਟੀਕਲ 25 ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

21. ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕੀ ਨਿਰੀਖਣਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨਾਲ ਚਿੰਤਤ ਹਾਂ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਐੱਸ. ਅਬਦੁਲ ਨਾਜ਼ੀਰ, ਜੇ.]

ਧਰਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਪੈਰਾ 82 ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ"।

22. ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੇ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੇਸ ਦੀ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੈਰੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

23. ਸਫ਼ਾ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਕੁਝ ਪੈਰੇ. ਜਸਟਿਸ ਡੀ. ਵੀ. ਸ਼ਰਮਾ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਦੇ 3038-3039,3061,3392,3429 ਅਤੇ 3439 ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

ਮੁੱਦਾ ਨੰਬਰ 19 (ਡੀ) ਕੀ ਇਸ ਮੰਨੀ ਗਈ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੀਨਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਇਮਾਰਤ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ?

ਲੱਭਤਾਂਃ

ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਇਮਾਰਤ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਢਾਂਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 6.12.1992 ਨੂੰ ਢਾਹਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ, ਕੇਸ, 1994 (6) ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 360 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਾਨਯੋਗ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪੈਰਾ 70 ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਿੱਤਰ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਜ਼ਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਮੀਨਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਨਤਕ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉਪਲਬਧ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਇਸਲਾਮੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਵਾਜ਼ੂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕਬਰਸਤਾਨ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੀਨਾਰ ਦੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਜਿਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਮੁੱਦਾ ਨੰ. 19 (ਡੀ) ਮੁਦਈਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

[ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿਡ ਵਾਲੀਅਮ ਸਫ਼ਾ ਨੰ. 3038-3039]

"ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਅੱਗੇ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਜਾਇਦਾਦ 1858 ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 1858 ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਜੋ ਕਿ ਐਕਸਟੈਂਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। 15, 16, 18, 19, 20, 27 ਅਤੇ 31, ਬਾਹਰੀ ਵਿਹੜਾ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਹੜਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ 1934 ਤੱਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 1934 ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਹੜੇ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਦਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 22/23 ਦਸੰਬਰ 1949 ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਹੜੇ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਸਲਾਮੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿਵੀ ਕੌਂਸਲ ਵੱਲੋਂ ਮਸਜਿਦ ਸ਼ਾਹਿਦ ਗੰਜ ਬਨਾਮ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1940 ਪੀ. ਸੀ. 116 ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ, 1994 (6) ਐਸਸੀਸੀ 360 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪੈਰਾ 70 ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈਃ ...."

[ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿਡ ਵਾਲੀਅਮ ਸਫ਼ਾ ਨੰ. 3061]

"ਸ਼੍ਰੀ ਜੈਨ ਨੇ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ 1994 (6) ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 360 ਦੇ ਪੈਰਾ 78 ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

" ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਐਚ.ਐਸ. ਜੈਨ, ਵਕੀਲ ਨੇ ਅੱਗੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਜੈਨ ਨੇ ਅੱਗੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਐੱਸ. ਅਬਦੁਲ ਨਾਜ਼ੀਰ, ਜੇ.]

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਥਾਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮੰਦਰ 12ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ 12ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਐਚ. ਐਸ. ਜੈਨ, ਵਕੀਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਮ ਜਨਮਭੂਮੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰੀ ਸਬੂਤ ਹਨ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੁਦਈਆਂ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਹਤ ਐਕਟ, 1877 ਦੀ ਧਾਰਾ 42, ਹੁਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਹਤ ਐਕਟ, 1963 ਦੀ ਧਾਰਾ 34 ਦੇ ਤਹਿਤ ਕੋਈ ਰਾਹਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

[ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿਡ ਵਾਲੀਅਮ ਸਫ਼ਾ ਨੰ. 3392]

"ਜਨਮਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਆਯੁਧਿਆ ਵਿਖੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਵਜੋਂ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਸਤਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਲਸੋਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਆਰਟੀਕਲ 25 ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਜਾਂ ਬਦਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਰਾਮ ਜਨਮਭੂਮੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁਕੱਦਮੇ ਰਾਹੀਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਾਣਯੋਗ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਕਈ ਫੈਸਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

[ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿਡ ਵਾਲੀਅਮ ਸਫ਼ਾ ਨੰ. 3429]

"ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਮਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਰਾਮ ਲਾਲਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ 26 ਜਨਵਰੀ, 1950. ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਆਂਇਕ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਦੇ ਪੈਰਾ 1.2 ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਕਤ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 9, ਪੇਜ 380 ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈਃ

"ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਵਲ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਿਮ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਦਸੰਬਰ 1949 ਤੋਂ 6.12.1992 ਤੱਕ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ 1949 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ 18 ਦਸੰਬਰ, 1961 ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਅਸਥਿਰ ਹੋਣ।

ਇਸ ਲਈ, ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ 1949 ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਆਂਇਕ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਠੋਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

[ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿਡ ਵਾਲੀਅਮ ਸਫ਼ਾ ਨੰ. 3439]

24. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਸਟਿਸ ਸੁਧੀਰ ਅਗਰਵਾਲ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਨੂੰ ਸਫ਼ਾ ਨੰ. 2015 ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਟਿਡ ਵਾਲੀਅਮ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈਃ

"3501. ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਵਜੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਭਿਆਸ, ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਆਚਾਰੀਆ ਜਗਦੀਸ਼ਵਰਾਨੰਦ ਅਵਧੂਤ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ, (2004) 12 ਐਸਸੀਸੀ 770 (ਪੈਰਾ 9) ਅਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ, ਵਾਰਾਣਸੀ (ਉਪਰੋਕਤ) ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਜਨਤਕ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ, ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1962 ਐਸ. ਸੀ. 1106 (ਪੈਰਾ 8) 'ਤੇ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਿਆ।

3502. ਅੱਗੇ ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਸਥਾਨ, ਉੱਥੇ ਡੋਮੇਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ, ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਐੱਸ. ਅਬਦੁਲ ਨਾਜ਼ੀਰ, ਜੇ.]

ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਛੂਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਇਸ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਥਿਤ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1994) 6 ਐਸਸੀਸੀ 360 (ਪੈਰਾ 65,72,75 ਅਤੇ 96) ਆਚਾਰੀਆ ਮਹਾਰਾਜਸ਼੍ਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦਜੀ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਸਾਦਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਗੁਜਰਾਤ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1975) ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 1 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ 11. ਮੁਦਈ (ਸੂਟ-4) ਦੁਆਰਾ ਮੰਗੀ ਗਈ ਰਾਹਤ ਧਾਰਾ 34 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਹਤ ਐਕਟ, 1963 ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ, ਸ਼ਾਮਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਨਾਮ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਾਰਾਇਣ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ, (1976) 2 ਐਸਸੀਸੀ 58 (ਪੈਰਾ 20 ਅਤੇ 27) ਅਮੈਰੀਕਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਬੈਂਕ ਲਿਮਟਿਡ ਬਨਾਮ ਕਲਕੱਤਾ ਸਟੀਲ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਹੋਰ, (1993) 2 ਐਸਸੀਸੀ 199 (ਪੈਰਾ 22) 'ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ।

25. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਸਟਿਸ ਸੁਧੀਰ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਪੈਰਾ 2722 ਤੋਂ 2725 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਏ ਦਿੱਤੀ ਹੈਃ

"2722. ਚੌਥਾ ਕੋਣਃ ਇਹ ਇੱਕ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਦਾਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਖ਼ਤਮ/ਅਲੋਪ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਦਾਤ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ।

2723. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ (ਉਪਰੋਕਤ) ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਭੂਮੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਾਨੂੰਨ ਤਹਿਤ ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਵਕਫ਼ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਾਇਦਾਦ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਵਕਫ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਜਾਇਦਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਮ ਧਾਰਮਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਉਪਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਜਾਇਦਾਦ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਹੁੰਦੀ ਜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ।

ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਤ ਨਿਰੀਖਣ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ:

"78. ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫੈਸਲਿਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਮਸਜਿਦਾਂ, ਚਰਚਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਹਨ। ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਜਾਂ ਧਾਰਾ 26 ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

"82. ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

2724. ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦਾਨ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਉਪਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੱਕ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਤਰਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਹ ਸੀਮਾ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ' ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੀਮਾ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਉਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੋਵੇਗੀ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਐੱਸ. ਅਬਦੁਲ ਨਾਜ਼ੀਰ, ਜੇ.]

2725. ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਾਰਨ ਮੁਦਈਆਂ (ਮੁਕੱਦਮਾ-4) ਨੂੰ ਵੀ ਉਪਲੱਬਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦਿਖਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਈ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਲਈ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨਾਦਿਕਾਲ ਤੋਂ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਗੁਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਰਗ ਦਾ ਆਰਟੀਕਲ 25 ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਧਿਕਾਰ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਹੈ।

26. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਸਟਿਸ ਡੀ.ਵੀ. ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈਃ

"ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇੱਕ ਸਰਬਉੱਚ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਂ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਜੋ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਜੋ ਕਿ ਰਾਮ ਜਨਮਭੂਮੀ ਹੈ, ਦੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਇੱਕ ਮੁਕੱਦਮੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮੁਦਈ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਿਰ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਜਨਮਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਕਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੇਸ ਸਬੰਧੀ ਕਾਨੂੰਨ...

(ਬੀ) ਡਾ. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ, 1994 (6) ਐਸਸੀਸੀ ਪੈਰਾ 76, ਸਫ਼ਾ 416- ਆਚਾਰੀਆ ਮਹਾਰਾਜਸ਼੍ਰੀ ਨਰੇਂਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦਜੀ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਸਾਦਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬਨਾਮ ਗੁਜਰਾਤ ਰਾਜ, (1976) 2 ਐਸ. ਸੀ. ਆਰ. 317 ਸਫ਼ੇ 327-328: (ਏ. ਆਈ. ਆਰ. 1974 ਐਸ. ਸੀ. 2098 ਪੰਨਾ 2103) ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈਃ

"ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਰਟੀਕਲ 26 ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲ ਅਤੇ ਅਚੱਲ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਸੰਪਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਚੱਲ ਅਤੇ ਅਚੱਲ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਕਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵੱਖਰੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪੈਰਾ 82 - ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਅਸਧਾਰਨ ਅਤੇ ਅਸਧਾਰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜੇ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਜਿਹੀ ਹੈ।

ਨੋਟ (i) ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਜਨਮਸਥਾਨ ਜਿੱਥੇ ਰਾਮ ਲਾਲਾ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ, ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਥਾਰਟੀ, ਉੱਪੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਧੀਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਤਾਂ ਮੁਦਈਆਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨੰ. 4 ਮਨੋਰੰਜਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਨੋਟ (ii) ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਦੇ ਸਫ਼ਾ 413, ਪੈਰਾ 65 ਉੱਤੇ - ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੀ ਮਸਜਿਦ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਥੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਸੀ।

[ਸਫ਼ਾ ਨੰਬਰ 3438-3439 ਉੱਤੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿਡ ਵਾਲੀਅਮ]

ਮਾਣਯੋਗ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਡਾ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਮਾਮਲੇ (ਉਪਰੋਕਤ) ਵਿੱਚ ਅਯੁੱਧਿਆ, 1993 ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖੇਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੈਰਾ-78 ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ

ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈਃ

"78. ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਦਈ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਾਹਤ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਹਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਹਤ ਐਕਟ, 1877 ਦੀ ਧਾਰਾ 42 ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਹਤ ਐਕਟ, 1963 ਦੀ ਧਾਰਾ 34 ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨਃ

"ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਇਹ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਰੰਤ ਮੁਕੱਦਮਾ ਮਿਸਾਲੀ ਕੀਮਤ ਨਾਲ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈਃ ...

2. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ (ਡਾ.) ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ, (1994) 6 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 360 ਵਿੱਚ ਮਾਣਯੋਗ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਧਰਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਫੈਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ' ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਰੁਕਾਵਟ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ. ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ, ਜੋ ਉਸ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਕਤ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਾਣ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ' ਤੇ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਕਤ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧਤ ਪੈਰਾ 77 ਅਤੇ 78 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨਃ

77. ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 26 ਦੇ ਉਲਟ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਦੇ ਤਹਿਤ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ, ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਫੈਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ' ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ 26 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਅਭਿਆਸ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

78. ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਭੇਟ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਜੋ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

3. ਐਮ. ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ (ਡਾ.) ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ (ਉਪਰੋਕਤ) ਵਿੱਚ ਮਾਨਯੋਗ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਐੱਸ. ਅਬਦੁਲ ਨਾਜ਼ੀਰ, ਜੇ.]

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੂਜਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਪੂਜਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਕਤ ਅਨੁਪਾਤ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿੱਚ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਵਜੋਂ ਵਰਣਿਤ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਜਨਮ ਸਥਾਨ' ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ' ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੋ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸੰਬੰਧਤ ਪੈਰਾ ਨੰ. ਉਕਤ ਫੈਸਲੇ ਦੇ 80 ਤੋਂ 87 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨਃ

80. ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਢਾਂਚਾ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਉਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਤੇ ਉਲਟ ਕਬਜ਼ੇ ਕਾਰਨ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਸੀ।

81. ਜਨਰਲ ਕਲਾਜ਼ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 3 (26) ਭਾਰਤੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 367 ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਇਸ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੰਦਰ, ਚਰਚ ਜਾਂ ਮਸਜਿਦ ਆਦਿ। ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਚੱਲ ਸੰਪਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੁਛੇਦ 25 ਅਤੇ 26 ਅਧੀਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਹਰ ਅਚੱਲ ਸੰਪਤੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਹੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਾਧੂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜੋ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

82. ਸਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਖੇਪ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਉਲਟ ਕਬਜ਼ੇ ਦੁਆਰਾ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਮੁੱਲਾ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, 19 ਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਐਮ. ਹਿਦਾਇਤਉੱਲਾ ਦੁਆਰਾ-ਸੈਕਸ਼ਨ 217; ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਿਦ ਗੰਜ ਬਨਾਮ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇਖੋ। ਜੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਜਾ ਹੈ, ਜੋ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮਸਜਿਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਮਾਜ਼ (ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ) ਕਿਤੇ ਵੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਲੋਕਾਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਰਚ, ਮੰਦਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘੱਟ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਅਸਧਾਰਨ ਅਤੇ ਅਸਧਾਰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜੇ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਜਿਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸਥਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਪੂਜਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ' ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

[ਸਫ਼ਾ ਨੰਬਰ 3454-3458 ਉੱਤੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿਡ ਵਾਲੀਅਮ]

27. ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕੀ ਨਿਰੀਖਣਾਂ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ/ਜਾਂ ਇੰਟੈਗਰਲ ਟੈਸਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ

ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਜੋਂ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ, ਇਸਮਾਈਲ ਫਾਰੂਕੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਤ ਘੋਸ਼ਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾ 14 ਤੋਂ 18 ਅਤੇ 20 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹੋਰ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

28. ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਜਸਟਿਸ ਐੱਸ. ਯੂ. ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈਃ

"ਇੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਟੁਕੜਾ (1500 ਵਰਗ ਗਜ਼) ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਦੂਤ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਣਗਿਣਤ ਜ਼ਮੀਨੀ ਖਾਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮਝਦਾਰ ਤੱਤਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਅਸੀਂ ਮੂਰਖ ਵਾਂਗ ਕਾਹਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉੱਡ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਾਨੂੰ ਜੋਖਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੋਖਮ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੌਕਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਜੋਖਮ ਲੈਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰੋ।

ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਕਤ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਫ਼ਲ ਹੋਏ ਹਾਂ ਜਾਂ ਅਸਫ਼ਲ? ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜੱਜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਥੇ ਉਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਦੇਸ਼ ਸਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

29. ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਹੈ ਕਿ ਸਮੀਨਾ ਬੇਗਮ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ (ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ (ਸਿਵਲ) ਨੰ. 2018 ਦਾ 222] ਨੇ ਨਿਕਾਹ ਹਲਾਲਾ, ਨਿਕਾਹ ਮੁਤਾਹ ਅਤੇ ਨਿਕਾਹ ਮਿਸਯਾ ਸਮੇਤ ਬਹੁ-ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਕਤ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਦਰਭ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈਃ

"ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਨਿਕਾਹ ਹਲਾਲਾ, ਨਿਕਾਹ ਮੁਤਾਹ ਅਤੇ ਨਿਕਾਹ ਮਿਸਯਾਰ ਸਮੇਤ ਬਹੁ-ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪ੍ਰਥਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੈਰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਹਨ। ਇਸ ਸਟੈਂਡ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਧਾਰਾਂ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ, ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਰਾ ਬਾਨੋ ਆਦਿ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਰਾਏ ਹੋਵੇ। ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ। (2017) 9 ਐਸ. ਸੀ. ਸੀ. 1 ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੈਰੇ ਵੱਲ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਕਤ ਮੁੱਦੇ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ 'ਤੇ, ਅਸੀਂ ਪਾਇਆ ਕਿ ਧਿਰਾਂ/ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵਕੀਲ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

XXX XXX XXX

XXX XXX XXX

ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਕਤ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਣਯੋਗ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਚਿਤ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

30. ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ 6.7.2018 ਨੂੰ ਜਯੋਤੀ ਜਾਗਰਣ ਮੰਡਲ ਬਨਾਮ ਐਨਡੀਐਮਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ [ਸਿਵਲ ਅਪੀਲ ਨੰ. 2018 ਦਾ 5820] ਨੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਨਤਕ ਪਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਲੀਲਾ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਨੀਤੀਗਤ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮਾਮਲਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈਃ

"ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਆਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਾਪੀ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਰਜ਼ੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ।

ਅਪੀਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ ਗਈ।

ਨੈਸ਼ਨਲ ਗ੍ਰੀਨ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬੈਂਚ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨੇ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਵੱਲੋਂ ਜਨਤਕ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ "ਮਾਤਾ-ਕੀ-ਚੌਕੀ" ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਚੀਜ਼ ਰੱਖਣ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ' ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੀਤੀਗਤ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਜਨਤਕ ਪਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਰਾਮ ਲੀਲਾ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਅਪੀਲ ਬਹੁਤ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਰਾਜ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਐੱਮ. ਸਿਦਿਕ (ਡੀ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਨਾਮ ਮਹੰਤ ਸੁਰੇਸ਼ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਿ

[ਐੱਸ. ਅਬਦੁਲ ਨਾਜ਼ੀਰ, ਜੇ.]

ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ. ਇਸ ਲਈ ਮਾਣਯੋਗ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵੇਂ ਬੈਂਚ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਨ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

31. ਸੁਨੀਤਾ ਤਿਵਾੜੀ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਓਰਸ ਵਿੱਚ। {ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ (ਸਿਵਲ) ਨੰ. 2017 ਦਾ 286} ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦਾ ਬੈਂਚ ਮਹਿਲਾ ਜਣਨ ਵਿਗਾੜ (ਐੱਫ. ਜੀ. ਐੱਮ.) ਜਾਂ ਖਤਨਾ ਜਾਂ ਮਹਿਲਾ ਸੁੰਨਤ (ਐੱਫ. ਸੀ.) ਜਾਂ ਖਫਦ ਦੇ ਅਭਿਆਸ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ' ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਤੀਵਾਦੀ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਟਾਰਨੀ ਜਨਰਲ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਮਿਤੀ 24.09.2018 ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ, ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧਤ ਹਿੱਸਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈਃ

"ਕੇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਪੰਥ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਹਿਯੋਗੀ ਕਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤਿਆਰ ਨਾ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡਾ ਬੈਂਚ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਸਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਜਿਸਟਰੀ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਚਿਤ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਣਯੋਗ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ।

(ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)

32. ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈਃ

(ਏ) ਕੀ ਸ਼ਿਰੂਰ ਮੱਠ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਂਚ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

(ਬੀ) ਕੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਟੈਸਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਦੋਵੇਂ ਹੈ?

(ਸੀ) ਕੀ ਅਨੁਛੇਦ 25, ਸਿਰਫ਼ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ?

(ਡੀ) ਕੀ ਅਨੁਛੇਦ 15,25 ਅਤੇ 26 (ਅਨੁਛੇਦ 14 ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ?

33. ਰਜਿਸਟਰੀ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਣਯੋਗ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ।

ਦੇਵਿਕਾ ਗੁਜਰਾਲ ਅੱਗੇ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਦੇਸ਼

ਡਿਸਕਲੇਮਰ :- ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਨਿਆ ਨਿਰਣਾਂ ਕੇਵਲ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਰੇ ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਮੰਤਵਾਂ ਲਈ ਨਿਆਂ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਣ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਮਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

Megha Tak

Advocate Megha Tak